

Szukits-kiadás, Budapest
1942

A címlapot
G. B E C K J U D I T
rajzolta

A szerző minden jogot fenntart magának.
Copyright Gombosi György, Budapest

Felelős kiadó: dr. Gombosi György.
7193.42. Hungária Nyomda Rt Budapest
Felelős: Vitéz Bánó Lehel igazgató

I.

*Ogának, Máriusnak,
édes barátainnak*

I.

Gyerekszoba

(1904—1912)

Az első uccai szobában az egyik vaságnak volt egy kihúzható fiókja: abban aludtam én. Akkoriban már tisztában voltam azzal, hogy éjszaka a föld fejjel lefelé fordul és homályosan úgy képzeltem, hogy ennek folytán a mennyezeten töltöm az éjszakát. De nyitvamaradt számomra a kérdés, hogy álmomban lassan gurulok-e át a falon keresztül a mennyezetre és vissza, vagy pedig felesem és visszaesem-e egyetlen zuhanással. Már fekszem, aludnom kellene. De éber tudatom még ellenáll az alvásnak és mint valami vetítógép a vásznon, úzi játékait a fehér mennyezeten. Ha elalvás előtt csukott szemeimet nyomkodom, látóidegeim utolérhetetlen pompájú mozgó ornamentikát produkálnak; ha szememet kinyitom, a játék a sötétben a mennyezeten folytatódik, hirtelen a legellentétebb színekbe, narancsból zöldbe, zöldből lilába csapva át.

A mennyezet fölött, az emeleten, a nagyszülők laktak. Könnyű volt hozzájuk bármikor felmennem. De alulról nézve mégis más volt a mennyezet fölött. Ott volt a Semmi, benne az egyetlen lénnel, aki a Semmiben és a Semmiből él: a Jóistennel. A Jóisten képe úgy élt bennem, mint egy hatalmas és bozontos őslényé, aki olyan nagy, mint a mennyezet, amely fölött lebeg. Vizuális elképzelésemet csöppet sem befolyásolta a probléma, hogy más gyermekszobák mennyezete fölött vájjon ki lebeg: ő a mi Jóistenünk volt. Nevét így tanultam meg, jelzőjével

sőbb sem tanultam meg a szó főnévi és melléknévi komponenseit bensőm szerint szétválasztani. Volt idő, amikor kételkedtem Isten létében. De a Joistében nem kételkedtem soha.

A nagy párnadobálási estén kívül, mikor Géza leesett az ágyról és a vasfiók peremén felhasított a szemhéját, (a seb még most is látszik), csak egy intenzív emlék él még bennem a vaságyról. Egy este felfedeztem, mennyi időt nyer az ember reggel az öltözködésnél, ha alsónadrágját este le se veszi. A praktikus újítást azonban csak egy éjjel alkalmazhattam. Érthetetlen volt előttem, hogy jött rá anyám a dologra már első reggel, de tudomásul kellett vennem, hogy a kontroll, amely alatt állok, magasabbrendű szervekkel és eszközökkel rendelkezik, mintsem gondolni lehetne.

Nem tudom, korábbi vagy későbbi volt-e az idő, amikor az udvari szobában aludtam a díványon, a szülők ágának lábánál. Hosszú álmatlanságok színhelye volt ez a dívány. A felsőtét szobában sokáig elnéztem testem átnyomódó reliefjét a fehér paplan alatt. Vízszintes helyzetemből végtelen távolságban láttam saját lábfejemet. Milyen hosszú is vagyok tulajdonképpen. Talán reggelre kiderül, hogy váratlanul megnőttem és már akkora vagyok, mint Ottó.

Négyen voltunk fiúk, én voltam a második. Lehet, hogy kissé irigyeltem Ottó testmagasságát és ezzel együtt egész elsőszülöttségét, pedig érzelmeimben egyáltalán nem emlékszem ilyen irigykedésekre. Mindenben egyenrangúak voltunk és amiben Ottónak előnye volt, azért bőven kárpótolt a szolidáris

sorbailleszkedés játékos öröme, amely szinte biológiailag áthatott bennünket. Mert még felnőtt korunkban sem ugrott ki egyikünk sem a sorból, hanem lojálisán megtartotta az előttelevővel szemben a másfél-másfél centiméter különbséget: a növekedés is tiszteletben tartotta a születési előjogokat. „Mint az orgonasípok”, szóltak utánunk az uccán idegenek. S mi gyűlöltük őket, egyrészt, mert beleszólnak, másrészt, mert sose láttunk orgonasípokat: ismeretlen szóra hajlamosak voltunk inkább megsértődni. Érdekes, hogy ma is, ha valahol egy testvérpárral találkozom, eleve feltételezem, hogy a magasabbtermetű egyúttal az idősebbik is; s ha ennek ellenkezője derül ki, úgy érzem, hogy a család élete boldogtalan lehetett, a testvérek közötti kapcsolat természetellenes.

Magamat mindig egy megbonthatatlan négyes-egység tagjának fogtam fel. Úgy éreztem, értékem, létjogosultságom onnan ered, hogy egy ilyen pontosan szabályozott kollektívum tagja lehetek. Minden, ami teljes, kerek és kiegyenlített, az négy. Mintha a természetes számsor páros ütemét, a kettő hatványainak érdekes játékát is a mi négyes-egységünk mágiája szabályozta volna. Mintha a zene, amelyre anyánk valami saját készítményű Dalcroze-módszer elvei szerint tapsolva és énekelve járatott körben a szobában, ritmusával, hangsúlyaival ugyanezekben a páros és négyes visszatéréseken alapult volna: szám-tanban és zenében minden összefüggött a négygel, amely mi voltunk. Mennyi kétszer kettő? Hány lába van a csirkének? Hány két csirkének? Hány lába

van a lónak? A matematika tanár nagypapa ambíciójává tette, hogy ezeknek a kérdéseknek megoldására idejében megtanítsa: kérdő szeme fénylésén látom, hogy alig várta, mikor térhet már át az infinitézimál-számítás elemeire. Mi testvérek is a kétszer kettő varázsigeje szerint tagozódtunk négygyé: úgy neveltek, hogy Ottó velem, Bandi pedig Gézával tartozott össze. Azonkívül két sovány, hegyes típusú volt közöttünk, és két kerekarcú: a Mendel-törvény pontos betartásával két apa-követő és két anya-követő. Véleményem szerint két jó és két rossz. (A hegyesek a rosszak.) S mi még, ami kettő? Mindnyájunk neve kéttagú szó: „Ottó, Gyuri, Bandi, Géza, Tele van velük a cséza”, rögtönözte apánk azon az élénken emlékezetemben élő reggelen, mikor Géza született. Három és fél éves voltam akkor. „Mi az, hogy cséza?” — kérdeztük. — „A cséza, az egy négyülékes kocsi”.

Anélkül, hogy valaha is láttam volna olyan négyülékes kocsit, amelynek becsületes neve más lett volna, mint konflis vagy fiakker, elterült fölöttem, mint valami áldás, az az érzés, hogy mi tulajdonképpen azért vagyunk négyen, hogy ezt a legendáris csézát megtölthessük. Mi lenne ezek után, ha csak hárman maradnánk? A halál fogalma nem volt ismeretlen előttem, de valahogy úgy éreztem, hogy ez nem vonatkozhatik azokra, akik a csézában ülnek. Ha valaki vagy valami elragadott volna egyet a két szülő kétszer-két gyereke közül, úgy az egész élet, az egész játék lehetetlenné és értelmétvesztetté vált volna.

Az álmatlanság díványán fekve órákon át néztem öt éves testem imponáló hosszúságát, végesvéig a paplan legtávolabbi domborulatáig. Elalvásról addig szó sem lehetett, amíg a szülők nincsenek itthon. Ritkán mentek el este. Nappal nem is jutott soha eszembe félteni őket: de amint ágyban voltam és elaludt a lámpa, feltámadtak bennem az éjszaka rémei. Mint egy nagyítótükör, sokszorosra fokozva vetítettem vissza rájuk mindazt, amit nekem az ucca veszélyeiről' meséltek. Akkoriban még aligha jártam egyedül távolabbi uccákban. Sétálni meleg időben a Városligetbe vittek, télen pedig felfelé az Andrásy-uton. Mindennapos sétáinkon jól kitanultam a vidék földrajzát, egyes uccanevek azonban összeforrtak bennem: Körönd és Oktogon, Szív-ucca és Rózsa-ucca, Vörösmarty-ucca és Eötvös-ucca. (Később kísérteties módon igazolódott és rögződött bennem a Vörösmarty-Eötvös kapcsolat, mikor megismertem mindkettőjük stílusát és mindkettőjük körszakállát.) A német kisasszony kísért mindezek a sétákon. Először, azt hiszem, második elemibe engedtek egyedül a közvetlen környéken túlra. Engedelmesen néztem körül a sarkokon: egyetlen ballépés és vége annak a száz esztendőnek, amennyit az ember, ha jól vigyáz magára, kényelmesen élélhet. Dehát a szülők, vigyáznak-e magukra? Körülnéznek-e a Vörösmarty uccánál, mielőtt lelépnek a járdáról? A magam testéhez viszonyítva sokkal nagyobbnak láttam az ucca veszélyeit, mint a nagyok és biztos voltam benne, hogy az elgázolás végzete előbb-utóbb beteljesedik. Ezért a szülők esti eltávózása mindig

újabb ok az aggodalomra, megérkezésük mindig újabb megkönnyebbülés. Amíg nincsenek itthon, nem is lehet biztosan tudni, életben vannak-e még. Az árvaság gondolata körültengett, szívembe markolt és homlokomra kapcsolódott. Az árva gyerekek egyforma sapkát viselnek és unatkozva járnak négyes sorokban. Az árvaház ott volt az Andrásy-út sarkán. Napról-napra láttam őket. De benső elképzelésemet az árvaságról nem ezek a reális képek szabták meg, hanem azok, amelyek érzelmeimre tudtak hatni. „Három árva sír magában” mondja a vers. De még sokkal szebb ez, amelyet vontatott, halk jambusokban énekelni is lehet: „Egy árva gyermek andalg ott, szívét bú tölti el”. Milyen szép az, hogy andalg ott. Egészen nem értettem az igét, még kevésbé a magánhangzó kiesését az igetőből és mint múltidőt fogtam fel, így: andalgott. A vers értelme így csorbát szenvedett. Dehát a Himnusz, a Szilágyi Erzsébet nehéz szavait mind megértettem-e? S hát azt, hogy: „Szita-szita péntek, szerelem csütörtök”? Nem baj, a ritmus szárnyai keresztüllibbentettek az értelmi nehézségeken. Az andalogni szó megbabonázott és könnyeket csalt ki szívemből. Ilyen szép kellemesen hullámozó szó kevés van a világon. Azt hallom, régen úgy mondták: „antalodni”, s a szó annyit tett, mint támolyogni. De a romantikus költő megnemesítette a szót, beleoltotta az olasz „andare” melódiáját. A szó zenei hangulatokat idézett fel bennem, lágy „andante”-ba ringatott. Eötvös maga is bizonyára így akarta, éhezte az olaszos hangzást, akárcsak Széchenyi, akinek körszakálla

szintén hasonlított az övére s akinek kedves gondolata volt, hogy a templomot magyarul nevezzük el imolának. A bieder Mayer úgy látszik, lelke mélyén azt szerette volna, ha vasárnap nem kell templomba menni, hanem ehelyett szépen elandalognánk az imolába. Milyen szép is volna, mennyire helyemen lettem volna gyerekkori fejlődésem vonalán, ha ez a szándék megvalósul. Én se szeretek menni, járni, sietni, robotolni, legszívesebben csak elandalognék. Én, aki annyit vagyok az uccán, utálok nyargalni, lábaim már a második percben feladják a tempót és andalogni kezdenek. Talán azt akarják panaszolni, hogy én vagyok az andalgó árva, kinek szívét bú tölti el. Kisapa és kisanya még mindig nincsenek itthon.

Egyszer azt álmodtam, hogy szüleim egyáltalán nem jöttek haza. Felébredtem és eszembe jutott, hogy álmomban kémkedésért föbe akarták őket íőni. Már éppen a falhoz állították őket. Bizonyára valami illusztrációból szedtem ezeket a képeket. Izgatott fantáziám rögtön elkezdte az álmom megmunkálását, összekeverte egy mutatvány emlékével, amelyet a cirkusból hoztam haza. Két bohóc lökött egymásnak hatalmas méretű fehér labdákat fejeselve oda és vissza. Imponáló pontossággal ment a mutatvány, ma is látni vélem a ballonszerű, talán gázzal töltött labdák lassú ívelését. Semmi sem volt számomra a puskagolyókat, hiszen ilyeneket soha azelőtt nem láttam, a nagy fehér ballonokkal azonosítani, magamat és Ottót a bohócok alakjába behelyettesíteni s az álmom olyanformán alakult át ábránddá, hogy a

lövés elhangzik, de Ottó és Gyuri előugranak s fejükkel addig lökik egymásnak oda-vissza a nagy fehér puskagolyókat, amíg azoknak ereje ki nem fogy és ártalmatlanul nem esnek a földre. A szülők hálásan ölelik magukhoz megmentettet.

A várás ellenszere a számolás: de nem ellenszere az álmatlanságnak. Valahol azt hallhattam, hogyha nem tudok elaludni, számoljak százig. Ez alighanem a nagypapa tanácsa volt. A felébredt gyerek ezzel foglalkozik a sötétben. De száz kevés, még mindig nem alszom, a szülők még mindig késnek. Szériákban számolom a százakat, behajtott ujjaimon számolom a lemorzsoltszériákat. Felgyullad előttem a tízszerezett száz fogalma: a matematikus unokája eléri a régen ambicionált teljesítményt, tud ezerig számolni. Utolérte Ottót. Akkor még elég termékenyek voltak idegeim ahhoz, hogy az unalomból is valami hasznosat hozzanak létre, nem úgy, mint később, amikor betegségek unalmát a tapétamotívumok számolásával próbáltam elűzni, mindig csak jobban és jobban rabjául esve magának a játék unalmának. Fel és le, oda és vissza, körben és megint előlről: idegölő, lelket mechanizáló, átkozott foglalkozás, a neurózis és az életuntság első formátöltése. Mikor a szülők csendben benyitnak, örömmel újságolom, hogy tudok ezerig számolni. „Jó, majd reggel megmutatod, most csak aludjál!”

Megkönnyebbülten, boldogan nyomban elaludtam.

A ballonná vált puskagolyók ábrándjának iker-testvére volt a fantázia, amelyben négyen testvérek elmegyünk a pályaudvarra, érkező szüleink elébe. Kocsijukból kifogjuk a lovakat és magunk húzzuk végig a Szondy-uccán, lefelé az állatkerti szakaszon. Miért éppen itt, hiszen ez az útszakasz nem is esik a pályaudvar felé. De itt volt Schimandli bácsi boltja: a kövér fűszeres feleségével együtt kinn áll az uccán; kinn áll a trafikos, a tejes; az egész ucca népe tapsol a menetnek. Ferenc József kocsizott így végig az Andrassy-úton vendégével, a spanyol királlyal. Mi is láttuk és tapsoltunk neki: most minket ünnepelnek. Mi azonban meztelen felsőtesttel vagyunk, peckesen, heroikusan lépünk, vállunkon párduckacagány van átvetve, úgy, ahogy azt Benedek Elek „Honszerző Árpád”-jában láthattuk. A Munkácsy-uccai házban felhalmozva mérhetetlen kincsek várnak a szülőkre.

Ezt a mesét nem az ágyban ábrándoztam végig, hanem a csendes meditáció egy másik azilumában, a WC-n ülve. Pontosan emlékszem erre a délutánra, még arra is, hogy amikor kijöttem rejtekemből, nagy botrány közepébe csöppentem. Bandi öcsém ugyanis, akit leplezetlen gasztrikus hajlamai miatt azzal csúfoltunk, hogy vendéglős lesz belőle, ellopta a vendégek részére előkészített süteményt. S míg én a világtól elvonultam, négyéves létére nekilátott, hogy lehetőleg maradék nélkül el is fogyassza a függöny mögött. Micsoda bújócska-üzem egy ilyen lakás. Egy gyerek itt, egy gyerek ott rejtőzködik. De jellemző különbség az ábrándos és a praktikus beállítottságú emberpalánták között, hogy melyik

miért búvik el. Persze, nem lehet biztosan tudni, vendéglős öcsém, aki azóta a világ leglemondóbb emberévé fejlődött, milyen fájdalmakat rejtegetett vastag bőre alatt, s nem éppen a csúfolódásokért kárpótolta-e magát újabb gasztrikus élvezetekkel. De mindenesetre más és más módon kárpótoltuk magunkat, más és más örömeket loptunk magunknak az élettől.

Loptunk! Mert ábrándjaimat én is éppen úgy loptam, mint ahogy a gyerek süteményt lop. Legalább is magam úgy éreztem. Rejtegetnem kellett őket magamban, anélkül, hogy valaha is előhozakodhattam volna velük és felhasználhattam volna őket. Úgy voltam velük, mint a Mona Lisa tolvaja, aki tudta, hogy sohasem fogja kincsét aprópénzre váltani, mégis ott rejtegette manzárdlakásának hátulsó szobájában, s minden üres percében berohant hozzá, hogy lássa mégegyszer, meggyőződjék, megvan-e még, nem lopták-e el más ellentolvajok, nem párolgott-e el a semmibe. Hogy meg-megújulhasson a titkos és kizárólagos birtoklás örömeiben, abban a boldog kiváltságban, hogy a kincs, amelyet őt világgrész rendőrei keresnek, az övé s az ő szegényes odújában van bezárva.. Ilyen fétiseket és amuletteket rejtegettem én is lelkem hátulsó szobáiban. Itt kerestem fel őket időnként, hogy gyönyörködjem bennük és eljátszozzam velük. Fantáziáim nem voltak egyebek, mint játékok önmagam képével, azokkal a titkokkal, amelyeket magamból csináltam, az elképzelésekkel, amelyek önmagamról alakultak ki bennem. Magam persze csak a játékot élveztem, s nem is ju-

tott tudatomra, hogy ezekkel a vélt tulajdonságokkal játszom: ha csak egyszer is számot próbáltam volna adni róluk magamnak, vége is lett volna az egész illúzió-világnak. Egy percig se áltattam magam azzal, hogy mindenható, sérthetetlen és halhatatlan vagyok, de lelkem mélyén mégis képtelen lettem volna az ellenkezőjét elképzelni. Tudtam jól, hogy nyelőcsövemben nem közlekednek omnibuszok s mégis ellenállhatatlan erővel tolakodott bennem időnként fel a kép, hogy bensőmben egy miniatűr Andrassy-út fut végig, éppen olyan, mint a valódi, éppen olyan omnibuszokkal, lovakkal, rendőrökkel és gyalogosokkal, akiknek nyelőcsöveiben ismét még kisebb léptékű omnibuszok vannak üzemben. Kinevettem volna azt, aki azt kérdi tőlem, igaz-e, hogy tudok a levegőben úszni. De fantáziáimban mégis döntő szerepet kellett, hogy játsszanak ezek a levegőben-úszások. Nem is emlékszem már rájuk, de emlékszem annak az órának üres és kiábrándult hangulatára, amikor ráeszméltem, hogy „hiszen én nem is tudok a levegőben úszni”. Akkor, az illúzió halálának percében képzeltem magam el először pozitíven, amint lefekszem a levegőre s mint valami sekély vízen, kievezek az iskoláiból, le végig, a lépcső karfája mentén. Nevetnem kellett magamon, de ugyanakkor a méla bánat is elfogott: valamit elvesztettem magamból. Az a „hiszen én nem is tudok”, ami ehhez az érzéshez fűződik, mutatja, hogy mindaddig a pillanatig igenis számoltam valami ilyesfajta képességgel, anélkül, hogy számot adtam volna róla magamnak. Isten tudja, hány ilyen titkom volt ön-

magam s a világ előtt. Illúziók és remények, amelyek elháltak vagy eltokosodtak bennem, anélkül, hogy valaha is kitettem volna magamat a leleplezés fájdalomának.

Minden ábrándom közös vonása az volt, hogy csak csomagolásul szolgáltak egy bizonyos titkos közölnivalónak, amelyet nyíltan nem tudtam, nem voltam képes kimondani. Valamennyien rejtvények, amelyeknek megfejtése egy: hogyan szeretem szüleimet, hogyan vagyok hős a megmentésükre, mártír az értük való szenvedésre. Mit fogok tenni, hogy ők is szeressenek engem, engem szeressenek legjobban. A kocsihúzás meséje is idecéloz. A lovak kifogásának antik motívumát talán a nagymama meséi közvetítették, de nekem még az is eszembejött, hogy a csészában négyen ülnek és ketten húzzák; most üljenek benne ketten és húzzák négyen. A gyerek tudja, milyen terheket visel a szülő, ismét mint tükör működik és visszafantáziálja, amit érte tesznek. Újra és újra átterveztem magamban ezeket az öntudatlan szeretetmegvallásokat. Egyszer elmeséltem anyámnak a fantáziát a balióokról. De óvatosan úgy fordítottam az egészet, mintha álom lett volna: az ábrándos függeléket behazudtam az álomba. Mintegy fenntartottam magamnak a visszavonulási utat, ha anyám kinevetne. Éreztem, hogy az ember álmaiért nem felelős, álmodozásaiért azonban igen. Ha mint ábrándot kellett volna előadnom mesémet, inkább lemondtam volna az egész közlésről: hiszen elárultam volna, hogy ábrándozom, felfedtem volna a nagy titkot, a nagy szabadságot magát.

Nyíltan megmondani valakinek, hogy szeretem, a legkeményebb gátlásokba ütközött volna bennem. A szó túlságosan hajlékony anyag, könnyen enged a hazugságnak. Lehet hízelegni is, szeretetet hazudni. Én inkább nem mondok semmit. Hallgattam ábrándjaimról, titkos terveimről, szeretetemről, s hallgattam egyáltalán. A belső tanácsadó, aki féltett attól, hogy feltárjam magam, belekapaszkodott torokomba. Belülről visszahúzta a szót, amely nem tudott kijönni, eltömté és fojtogatta légcsővemem. A nembeszélés megszállottja lettem. Már kisgyerek koromban a legnehezebb feladat volt számomra elkezdni egy beszélgetést, megtörni a csendet. Miről beszéljek? Éreztem, hogy most meg kellene szólalni. De ott, ahol a témának kellett volna lennie, csak üres feketeség tátongott, amelybe nem mertem belelépni. Ha apám hazajött, ujjongva szaladtam elébe, De mindjárt meg is torpantam. Mit mondjak azonkívül, hogy „kezicsókolom”? Mindjárt jön a kérdés, hogy mi újság itthon. „Semmi”, felelem tompán. Butának érzem magam és félek, hogy butának fognak tartani.

Szótalanságom lassan falat emelt közém és azok közé, akiket szerettem, akiktől érzelmileg függtem. Vártam, hogy majd észreveszik érzelmeimet s minél kevésbé vettem észre, hogy már rég észrevették, annál súlyosabb elzárkózással reagáltam. A szerénység és a gög vára volt ez egyszersmind, amelybe bezártam magam s innen nem lehetett kilépni mindaddig, amíg valami katasztrófa le nem dönti a falakat. Egy vizuális emlék támad fel bennem: Balaton-

füred, Szabó-villa. Még ma is meg tudnám jelölni azt a széket a verandán, amelyen ültem. Az asztal közepén nagy tál gyümölcs volt, amely eltakarta az asztal mögül alig kiemelkedő fejemet. Így történhetett, hogy elfeledkeztek rólam, nem kaptam a szőlőből. Hallgattam. Csak mikor mindenki felkelt az asztaltól, vették észre sírásra görbülő számat s üresen maradt tányéromat. Ez az eset a passzív rezisztencia módszerének egy nagyszerű próbája volt, amely boldog feloldódásba vezetett. De hány esel közül válik be egyszer ez a technika? Hány má:> esetben maradtam észrevétlen, félreértett, saját hibából kisémmizett? A csalódások és sérelmek megkövesedtek bennem, megfeküdtek szívemet. Életem legrégebb emléke a csirke-história, amelynek egy külsőleg talán még hitelesebb változata a családi szájhagyományban is meg van örökítve, ugyancsak egy ilyen sértődött visszavonulási attitűdhöz fűződik, egyike a fal mögé húzódó taktika őspéldáinak. Mint valami képességvizsgálaton zaklattak akkoriban azzal a kérdéssel, hogy hány lába van a csirkének. Ebben a kérdésben vélte a pedagógiai bölcsesség legkönnyebben emészthető péppé keverni a számtan és a természetrajz elemeit. Én azonban egyszerűen nem válaszoltam a méltóságomon aluli kérdésre, hallgattam vagy mellébeszéltem. S a család nem tudta bosszankodjék-e vagy nevéssen egy-, három-, négy- és ötlábú csirkéimen. A nevetés minden esetben újra szívendőfőtt, pedig magam voltam felelős érte. Legendáris lett azután, hogy egy alkalommal, mikor láttam, megint jönnek a régi kérdés-

sel, dühös tiltakozással elébevágtam: „Semmi lába van a csirkének”. A mondást sokáig idézték, de megint csak kacagással.

A bezárkózás, az elégtételre való hiú várakozás tfolytonos belső vérzés okozója lett bennem. De fájdalmas szorítása idővel átment egy csodálatos, gyönyörteljes érzésbe, amely minden kudarc, jogfosztás, megcsúfoltatás esetén kárpótolt. Bezárt vilá-gomba mindig visszahúzódhattam, mert biztosan számíthattam rá, hogyha a fájdalom fokozódik, egy bizonyos ponton átcsap ebbe a gyönyörűségbe, mely már majdnem értékesebbé tette a fájdalmat minden másnál. Az elzárkózás falán belül voltam én kínom-mal és gyönyörűséggel: a falon kívül a család, a társadalom, a világ. A család látta jól elszigeteltsé-gemet, egy kicsit rovásomra írta, de inkább csak mosolygott rajta. Anyám modernsége, apám, nagy-apám toleranciája szerencsére nem engedték, hogy ábrándosságom kérdése túlságosan kieleződjék. De azért mégis úgy voltam elkönnyelve a családban, mint aki nem egészen jó utakon halad jövője felé s nekem éreznem kellett, hogy így vagyok elkönnyel-ve. A bajon enyhe módszerekkel próbáltak segíteni: ugrattak, korholtak, nógattak. „Ábrándozás az élet megrontója...” szavalta a nagymama napjában többször is, horgolás vagy kötögetés közben. Én jó-szívvvel vettem volna a tanítást. De eleinte nem értet-tem, mit értenek ábrándozás alatt. Később már ér-tettem, de nem tudtam miért tilos. Mikor már tud-tam, hiábavaló erőlködéssel próbáltam a tilalomhoz alkalmazkodni. Világosabb lett előttem a tilalom ér-

telme, mikor megismertem az ábrándosság érmének hátlapját, a szórakozottságot. Szórakozottságomért sokszor komolyan kikaptam és joggal; ez volt az ug-ratások főtémája is. De a passzív rezisztencia, mely-ben éltem, megtalálta az útját, hogy felismert hibá-mat is felhasználja a maga zárt körének kiépítésére. Űrügyet csináltam magamnak szórakozottságomból, hogy bizonyos felelőségek alól kibújhassak. Úgy hivatkoztam rá, mint egy betegségre. Mikor rámsü-tötték, hogy erre vagy arra használhatatlan vagyok, boldogan türtem, hogy hasonló megbízásokkal más-kor Ottót vagy akár a kisebbeket terheljék. Szóra-kozzottságom gyógyíthatatlan lett, mint minden be-tegség, amelyből titokban sápot húzunk. Ma, amikor már feladtam ezt az élelmes taktikát és igyekszem minél kevésbbé szórakozott lenni, még mindig ott tartok, hogyha elmegyek ötfélét vásárolni, a boltban hiába töröm a fejemet, mi volt az ötödik megvásá-rolni való tétel, ellenben azonnal megnyílnak emlé-kezetem csatornái, amint a villamoson ülök, szóval amint ki van nagyjából zárva a lehetősége annak, hogy még visszamenjek és jóvátegyem feledékeny-ségemet.

Ha elmerültem valamiben, ha nagyon figyeltem, szájam nyitvamaradt. Rámszóltak. Ebben a pilla-natban már kint is voltam a koncentrációból. Szá-mat becsuktam, de bennem maradt egy bizonyos sajjág: nem tudom, a megszügyenyítés fájdalma volt-e ez, vagy a panasz, hogy kiugrattak az elme-rengés, a figyelés édes hangulatából. A felnött em-ber is nyitvafelejtí néha a száját, vannak pillanatai,

amikor elfelejt orrán keresztül lélegzeni. Az orron át való lélegzés maga is egy bizonyosfokú figyelmet igényel s ezt a figyelmet valahonnan el kell vonni. Ezért az elámulás, az ijedség pillanataiban, ha valakinek figyelme hirtelen egy pontra irányul, a száj nyitvamarad: a lélegzés reflexszerűen folytatódik, de azon az úton át, amelyik ősbibb és még sokkal mélyebben érzi a rendeltetését. Orrommal sok baj volt. Ici-pici orr volt, alig szállított valami levegőt tudómnak. Operálták, nem is egyszer. Az Operánál szálltunk le az autóbusról. Sok vérre emlékszem. A szájjamba akartak gyömöszölni fényes nikkelszerszámokat. Fogaimat összeszorítottam. Az orvos birkózott velem. Feketeszakállas, rossz ember volt, Neumüllernek hívták. A műtétet orepálásnak neveztem, mert tudtam, hogy még mindig több köze van az orrhoz, mint az Operához.

Az orr fejlődik ki legkésőbb az emberi fiziognómiában. Ez veszi fel legkésőbb végleges formáját, hogy a fejlett arcba az utolsó és döntő karaktervonást belerajzolja. Orrom azonban már négyéves koromban szembehelyezkedett ezzel a majdani kötelességével. Eltökélte, hogy ő lesz a fizikai párhuzamosa annak a pszichológiai ellenállásnak, amely engem a gyermekség ábrándvilágához vonzott és elzárt attól, hogy egyenes vonalban fejlődjem a felnőtség realitás-elve felé. Ez a realitás-elv nem csábított csöppet sem. Ma, amikor már annyira be vagyok törve a realitás-üzem fogaskerekei és malomkövei közé, visszatekintőleg nyugodtan kijelenthetem: igazam volt. Mikor az „élet”-ről beszéltek nekem, mint valami

távoli térségről, amelybe egyszer majd bele kell lép-
nem, éreztem a szofizmának hamis csengését, amely
az élet szó kettős értelme mögött rejtett. Az én éle-
tem is élet volt, ha nem is magamnak kellett gon-
doskodnom fenntartásáról. A felnőttek azonban egy-
szerűen azt az életfenntartó tevékenységet nevezték
életnek, ami valójában csak a megélhetés nevet érde-
melte volna. Ami előfeltétele volt az életnek, de nem
maga az élet. Előfeltétele, s persze egyben következ-
ménye is, mert hiszen biológiai élet nélkül nincs
életfenntartó munka; de viszont mit ér az egész cir-
culus vitiosus, ha az életfenntartó munkának ismét
nincs további célja és eredménye, mint a biológiai
értelemben vett életbenmaradás. Ez az élet nekem
nem kellett s lelkem mélyén ma is tovább él a bele-
kapcsolódás elleni tiltakozás. Mikor még egy ötödik
félét kell vásárolnom és hiába töröm a fejemet, mi
is volt az az ötödik féle, a bennemélő gyerek az, aki
tiltakozik és szabotál: minek az a fogkefe, amit még
meg kell vennem? Azért sem juttatom eszedbe; mi-
nek az a negyedkiló rizs, minek az a gumiarábi-
kum? Mindezek a dolgok csak arra valók, hogy az
életedet meghosszabbítsd velük, időd legyen annyi
pénzt keresni, amennyivel ismét meghosszabbítha-
tod az életedet. A szórakozottságnak túlmély alapjai
voltak ahhoz, hogy lényegében kinevelhető lett volna
belőlem. A megrovások és ugratások csak kínoztak,
de nem neveltek; gyarlósági érzéseket keltettek ben-
nem, de nem változtatták meg gyarlóságomat. Gyar-
lósági érzéseim csak akkor csökkentek, mikor a titok
nyitjára rájöttem és megkérdeztem magam: voltál-e

valaha is szórakozott olyan dolgok elintézésében, amelyek közvetve vagy közvetlenül bensőleg érintettek? Soha!

Mint mindenkinek, nekem is be kellett illeszkednem az élet önmagába visszatérő hiábavalóságába. De már gyerekkoromban céltudatos voltam abban az értelemben, hogy tudtam, az életnek minél nagyobb energiáit ki kell vonni ebből az önmaga meghosszabbításáért folyó játékból és harcbavetni olyan célok érdekében, amelyek túlmutattak ezen az öncélúságon. Nyitott szájjal figyelő, gondterhelt ábrándozásom és tervezgetéseim között kialakultak bennem bizonyos problémakörök, amelyek a megélhetés, az életmeghosszabbítás problémáitól független gyermeklelkemnek irányt és értelmet adtak. Az egyik problémakör az élet célja, a végtelen és örökkévalóság, a Jóisten problémaköre volt. A másik a szeretet, a családé és sokkal hamarabb, mint gondolni lehetne, a szerelemé és a házasságé. A harmadik a tudásé, a megismerésé.

Az ábrándos élet kritikussai, azok a jóindulatú emberek, akik ki akartak belőle ugratni, nem látták, mi fő ábrándjaim között, nem vették komolyan gondjaimat. „Ez a gyerek soha egy szót se szól a nagybácsijához” — telepedett egyszer mellém tömzsin és szivarszagúan Sándor bácsi. Nekem terhes volt ez a leereszkedő figyelem. Miért nem szól ő hozzám? Miért nem vet fel egy olyan témát, amely érdekelhetne? Egy visegrádi hajókiránduláson történt ez az eset. A csobogó vizet néztem, amint a hajó oldalát csapkodja, felugrik rá és visszazuhog, mély baráz-

dát hagyva hátra, melynek éle tajtékozva és veszedelmesen örvénylik, hogy a távolban lassú, szabályosan egymást követő hullámvonalakkal vonja be a vizet. Az örvény dübörgő erői nem csaphattak fel hozzám. Farkasszemet néztem velük, mint a ketrecbe zárt oroszlánnal, megpróbáltam hipnotizálni őket. De a víz démonai legyőztek, ők lettek úrrá én fölötte. Elkábultam, belevakultam a víz-ornamentum szédítő, örök játékába. Ebbe a folytonos változásba, amely önmagába tér mindig vissza s mindig ugyanaz marad. Mit láttam benne? Semmit. De maga a semmi érdekelt. Mit láttam szemem káprázásában, ha szemhéjamat nyomkodtam? Semmit. Mi újság itthon? Semmi. Mit csináltál délelőtt? Semmit. Bizonyára sok mindent csináltam, de mindez elbeszélhetetlen, szavakba nem foglalható: emléke, mire apám hazajött, már csak valami duruzsoló, zsongó zsolozsmává semlegesedett bennem. Ezek a hangok, képek, káprázatok, ezek a mozgások annyi voltak, mint a semmi. És mégis végtelenek voltak. Végtelen sokáig lehetett bennük elmerülni. Fantáziáim legjobban belőlük tudtak útjukra lendülni. Azt mondjuk, fantáziáink a tudat mélyéből jönnek. De mi a tudat mélye? Híd a semmi felé. A semmi ritmusa, automatikus mozgása, múló és önmagában megújuló örvénylése az, ami a tudat alvó titkait legjobban mozgásba tudja hozni. Átadja nekik forgását, mozgásenergiáját, míg végre sűrűlődéssel, mint a foszfort, lángrollobbant bennük valamit. Egyszer csak magamra ébredek. Világos van. Észre se vettem, hogyan történt. Éjszaka volt, egy rakéta repült fel ben-

nem, szétszórta csillagait és kialudt. A felébredt lélek egy pillanat múlva mint egy távoli csodára emlékszik vissza a hirtelen támadt vízióra, felveszi, nézegeti le-
hullott üszkeit és félálomban játszik velük tovább. Ez már az ábrándszövés boldog, önfeledt állapota. „Mi újság otthon?” — akarja még kérdezni Sándor bácsi, hogy lökést adjon a beszélgetésnek. De érzi, mi lenne a válasz: „Semmi.” Elmegy, butának tart. Szemem visszatéved az örvénylő, csapkodó vízorna-
mentumra, elmerül a teremtéselőtti lét legnagyobb csodájában: a semmiben.

Álmodásaim védelmében el kell mondanom, hogy nem hiszek abban az elméletben, amely az álmodozás állapotát szembeállítja a rentábilis tevékenység állapotával. Az élet számtalan esetben a kétfajta tevékenység teljesen párhuzamos. Primitív népek munkadalai se csak a munka ritmusának egyenletességét hivatottak biztosítani, hanem arra is szolgálnak, hogy a lelket felmentsék a terhes és sokszor természetellenesen terhes munkában való részvétel alól. A test a ritmusban és a ritmus által külön automatizmussá válik, végzi a maga egyhangú munkáját, kalapál, csépel vagy korongot forgat. A lélek ugyanezen ritmus szárnyain elröppen; szabadságra, „abszenciá”-ba megy, hogy emberi életet éljen, ne silányuljon a testtel együtt automatává. A munka közben folyik tovább. „Ábrándozás az élet megrontója” — mondogatta a nagymama kötögetés vagy horgolás közben. De nagy a gyanúm, hogy a kötő-

getés számára sem volt egyéb, mint spanyolfal, amely mögött békén hódolhatott saját ábrándjainak.

A gyermeki ábrándozás azonkívül is egész más megítélés alá esik, mint a felnőtt ábrándozása. A fantáziálás a gondolkodás egy ősfarmája. A felnőtt ember reális tervezetése gyökereivel szintén a fantáziálás őstalajában nyugszik s nem más, mint ennek specializálódott formája, amely a gyerekkorban még nincsen egészen kifejlődve. De a legreálisabb, a leg-racionálisabb terv is a fantáziálás állapotában kell, hogy megfogamzódjék, onnan kell, hogy kiinduljon. Még tizenegyet tizenkettővel sem tudunk megszorozni anélkül, hogy egy pillanatra át ne engedjük magunkat valami ábrándozásfélének. Szemünket fel-emeljük a papírról, pupillánk a távolba, a semmibe mered. Lelkünk elment, „abszenciában” van, hogy egy ismeretlen világból hozza el nekünk a kész eredményt: a szorzatot.

Az ábrándozás a gyermek tervezetése. A ballon-fantázia, a kocsihúzás meséjével nem csináltam egyebet, mint terveket. Terveket arra, hogyan mutassam meg szeretetemet valamilyen rejtett formában. És tényekkel, ne szavakkal. Hogyan közöljem „velük”, amit kimondani nem lehet és hogyan érjem el azt, hogy „ők” is engem örökre és a felmondás lehetősége nélkül szeressenek. A tervek egyelőre túl voltak méretezve. Feltételeztem bennük azokat a titkos mágiikus erőket, a levegőben úszni tudást s társait, amelyeknek hite bennem öntudatlanul élt. Praktikus felhasználásra még nem voltak alkalmasak. Azonban alkalmasak voltak arra, hogy körüljárjak, körül-

repüljek velük egy terepet, keressem a tényleges járható utat. Van tehát ebben az erőtekozlásban valami rejtett hasznossági funkció is; a fantáziálás nem egészen hiábavaló. Egyszer rá fogok jönni, milyen úton juthatok el céloimhoz: a kért szeretetet legbiztosabban „jósággal” válthatom ki szüleimből. Ennek a felismerésnek a következménye volt ötéves életem legnagyobb élménye, egy nagy magambaszállás, az az örök időkre szánt fogadalom, hogy jó leszek. Hagyjuk most, mennyire sikerült ezt a jószándékot meg is valósítanom. A természet ezt a látszólag leghaszontalanabb tevékenységet, a fantáziálást is kapcsolatba hozza titkos célkitűzéseivel. Bőkezűen és gyönyörtadóan, ugyanazzal a szakszerűtlenséggel és gondatlansággal, amivel a magot szórja és tékozolja el, ahelyett, hogy egyetlenegyét ültetne el célszerű módon, célszerű helyre, nekem is megengedte, hogy gyönyörű terveimre tékozzam időmet, abban a biztos tudatban, hogy előbb vagy utóbb egyik terv majd meg is fogamzik bennem. Ezek nélkül a próbarepülések nélkül csak rövidlátó, a társadalmi ideálokhoz alkalmazkodó, kispolgári élettervet építhettem volna magamban.

A jóság kérdése lépett tehát lassanként érdeklődésem és fantáziáim előterébe, a jóságé, amely biztosítja helyemet a családban és a világrendben, önmagamról való egyéb elképzeléseim lassan elveszítették értéküket és jelentőségüket, elhaltak. De, mint a méhviaszban a királynéva kiválasztódott pete, minden más fölött túltengő, uralkodó fejlődésnek indult az az egy illúzióm, hogy jó vagyok.

Ha nem élhettem volna ebben a biztos tudatban, elvesztettem volna a talajt lábam alól, nem tudtam volna többé hol és miért élek, mi a nevem és rendeltetésem. Szerencsére készen állt bennem, mint minden gyerekben, egy bizonyos lelki önszabályozó szerkezet, amely hozzásegített, hogy megmentsem magamnak azokat az illúziókat, amelyeken létem felépült. Én is ötvenszázalékos részes voltam abban, amikor Ottóval pusztán nemzeti okokból összeköpdöstük a német kisasszonyt, úgy, hogy sírva menekült előlünk a Köröndtől a Munkácsy uccáig s mi csak mindig utána, kifogyhatatlanná termékenyült nyálmirigyekkel; de semmiféle komiszkodás, akár rájöttek, akár nem, nem változtatott jószágomban való hitemen. Semmiféle adatot, amely ellenkezett jószágillúziómmal, nem tudtam volna az önmagáról alkotott képbe beilleszteni, semmiféle mégoly kézzelfogható cáfolatot nem tudtam volna, mint döntöt elfogadni. Ha bűnösnek éreztem magam, önmagamnak tett szemrehányásaim hangja akkor sem mondta azt, hogy „most aztán vége a jószágnak, most már te is a rossz gyerekek közé számítasz”, hanem mindig csak azt, hogy „egy olyan jó gyerek, mint te, hogy tehetett ilyet?” Még lelkiismereti furdalásaimban is megdicsértem magam eredendő jószágomért. S a lelki lefolyás útja végeredményben az lett, hogy a rossz cselekedetet valamilyen módon elimináltam magamból. Én, mint jó gyerek, nem is követhettem azt el, hanem talán valaki más, aki időnként belémcsimpajkodik. Lelkem ma is ragaszkodik ezekhez a kis önámításokhoz. Miközben vallomásaimat

írom, tollam megakad a papíroson és akaratom nélkül „csimpajkodik”-ot ír „csimpaszkodik” helyett. Segít nekem elhárítani magamról régi bűnök felelősségét. A „csíny”-t egy „pajkos” követte el; csíny, pajkosság, csimpajkodik, csimpaszkodik, csimpánz: az illető nem is igazi gyerek, hanem csak egy csimpánz, az én majomhelyettesem, énemnek rút majomváltozata. Minden közösséget megtagadok vele. Beláttam, rossz voltam, de vigyáztam, hogy csak cselekedetem minősüljön rossznak, ne vele együtt én magam is. Ebben az önmagammal szemben alkalmazottkíméletes módszerben ráismerek a Munkácsyuccai ház pedagógiájára, egy elvre, ami különben inkább a nagymama, mint a kismama elve lehetett, a nagymamáé, aki ahányszor elment mellettünk, ^megsimogatta és megszagolta hajunkat s mintha lelkiismeretünk szagát érezte volna ki belőlünk, elismerőleg és jószínelte élvezettel mondta: „Jófiúszagot érzek”. Az ő elve lehetett, hogy a gyereket sose szabad túlságosan meggyőzni saját rosszaságáról. Érezte, hogy amint a gyerek besorozza magát a rosszak közé, amint becsukja maga mögött az ajtót, rögtön kínálkozni fog számára a morális felelőtlenség kiútja: „Vagyok, amilyen vagyok”. Vége van, mint a javítóintézetbe zárt gyerekeknek.

Bátyám ágya szélén ülve a nagymama estéről estére elmesélte ugyanazt a mesét a jó Ottóról s a rossz Karcsiról (személyeskedő célzás a szomszéd gyerekre, mindennapos játszótársunkra). Ketten együtt utaznak egy nagy hajón. A rossz Karcsi elrontja a gépeket, a hajó süllyedni kezd, de előugrik a jó Ottó,

előveszi kalapácsát, fúróját. . . („És mekánóját” — szól közbe Ottó) ... és mekánóját, és megcsinálja a gépeket. A hajó meg van mentve és vele együtt nemcsak Ottó éjszakai álma, hanem az enyém is, akinek semmi nehézséget nem okozott önmagamat behelyettesíteni Ottó helyébe. Régi pedagógiai trükk ez, amelyet a tömegekkel, ezekkel a nagy létszámú plurális gyerekekkel szemben éppolyan sikerrel lehet alkalmazni, mint a gyerekekkel, ezzel a szinguláris csöcselék-alkatrésszel szemben. Az egyiket elaltatják ezzel a trükkel, a másikat elbódítják. Mind a kettőt céljainak szolgálatába szegődtetheti az, aki a trükk birtokában van. A nevelő, aki el tudja hitetni neveltjével, hogy jó, már félig célhoz is ért. Ha a nevelt nem is lesz ettől ténylegesen jó, a felmagasztalt én-ideál horogjára csalva legalábbis engedelmessé, könnyen kezelhetővé válik. Beszéld be neki, hogy testvére, lakótársa, szomszédja alacsonyabbrendű, morálisan beszámíthatatlan és esetleg rosszszagú s ő máris igyekezni fog mindent megtenni, hogy ezt a megkülönböztetést igazolja és saját jóságával, erkölcsi magasabbrendűségével és esetleg vélt jóillatával gyönyörködtessen. Rajongani fog érted, mert kielégítetted magasabbrendűségi érzéseit. Gyerekek és népek hajlamosak arra, hogy mindent, ami bennük kivetni való, mint szomszédjaik tulajdonát tüntessék fel. Ezért nevezzük el legrútabb betegségeinket és élősdijeinket, a francot, a rusznit, a svábot, a poloskát szeretett szomszédjainkról, vendégnépeinkről, kisebbségeinkről.

Ha pontosan meg akarom keresni a hangulatot,

amellyel a nagymama meséjét kísértem, nemcsak az feltűnő számomra, hogy milyen könnyen helyettesítettem be magam a mese jó Ottójának szerepébe. A behelyettesítések folytatódtak, úgy, hogy egész szimultán fantázia-mesével kísérhettem a nagymama valódi meséjét. Élveztem az én-Ottó jóságát, a Karcsi rosszaságával szemben, ugyanakkor nem haboztam azonban a jóságpozíciót egészen a magam számára lopni el s megpróbálni most már Ottót magát betaszítani a rossz Karcsi pozíciójába. Magamban teljesen párhuzamosan meséltem magamnak egy másik, irigységtől és féltékenységtől diktált mesét, amelyben, amíg a nagymama meséjében a rossz Karcsi elrontja a gépeket, énnálam egy másik hajón a rossz Ottó is elrontja a gépeket; s mikor a hallott mesében a jó Ottó a helyzetet megmenti, az én hajómon a jó Gyuri jelenik meg, hogy jövátegyje, amit a rossz Ottó elrontott. A két mese nem zavarta egymást bennem, nem volt közöttük ütközés. Az egyiket tudatosan élveztem, a másikat rejtve, magam előtt sem tudva. A felületen csak az Ottó-Karcsi mese volt látható, az én mesém, mint egy tengeralattjáró, a mélyben tünedezett csak fel imitt-amott, megfoghatatlanul, illanó és pillanatnyi képecskékben, amelyek elmosódva kísérték a pozitív hang egyenletes előadását. Csak a jólképzett látású néző figyelhetette meg őket, mint ahogy csak a jólképzett hallású hallgató tudja a melódiát kísérő ellenpont vonalát követni. Az ellenpont érzelmi forrása féltékenységem egyik ábrándjában rejlett, egy soha senkinek be nem vallott titokban, amelyet magamban melengettem,

abban ugyanis, hogy Ottó tulajdonképpen rossz és én egyedül vagyok igazán jó. Ilyen formában soha ki nem mondtam ezt a titkot s az nem is jutott ilyen formában tudatomra. De ezer szimptóma mutat rá utólag erre a titokra. Ez is egyike volt azoknak az elképzeléseknek, amelyekben és amelyekkel éltem, anélkül, hogy akár a saját magam számára is láthatóvá váltak volna. Soha nem objektiváltam magamban ezt a különbséget. Épp úgy, mint ahogy soha nem vált bennem láthatóvá önmagam képe, amint a levegőben úszom. Már elmondtam, hogyan töltött el ez a belső elképzelés az úszásról. Hogyan hittem benne, anélkül, hogy akárcsak egyszer is eszembejutott volna azt valamiképp beilleszteni az általam jólismert külső realitások rendszerébe. Az illúzió túldrága volt nekem, semhogy kockára tettem volna ilyen kipróbálással. Ugyanígy voltam a jó Gyuri és a rossz Ottó illúziójával is. Az illúzió drága volt nekem, éppen ezért féltettem, nem „használtam”. Mint ahogyan az ember nem használ egy értékes Raghés-fayenceot, nem eszik belőle tejbegrízt. Titokban egy szekrénybe bezárva tartottam, félttem, hogyha kiveszem, eltörik, mint egy Raghés, ha kimondom, eltűnik, mint egy jó szellem, akinek nevét kérdezték. Apró-cseprő adatokból építettem fel magamnak ezt az illúziót, mindig gondosan figyelmen kívül hagyva az ellenkező adatokat. Egyszer Arácson megrótták Ottót, mert egy bogár szárnyait ki akarta tépni. „Micsoda kegyetlenség ez!” Na végre tudni fogjátok, hogy Ottó milyen kegyetlen. Egyszer Ottó legyávázott, mert tiltakoztam,

hogy hozzányúljon a sürgönypóznához, amelyen vörös halálfej hirdette az életveszélyt. De leintették; „ha fél is, nem önmagát félti, hanem téged!” No végre tudni fogjátok, milyen igazságtalanul csúfolódik velem Ottó, végre látni fogjátok, milyen jó vagyok én és milyen méltatlanul szenvedek. Egyszer elkísértem Ottót az első elemibe. Négy-öt éves voltam. Ott hallottam valamit a fészeklakó és a fészekhagyó madarokról. Azokról, amelyek a szülők mellett nevelkednek fel és azokról, amelyek a fészket korán elhagyják. A természetrajzi mese megfogott, rögtön érvényesítette rajtam pedagógiai célzatát. Mikor Ottó egyszer Arácson, a nagyszülőknél aludt, míg mi Füreden voltunk, mindenki azt hitte, hogy én is vágyini fogok valami ilyesféle kitüntetésre s fel is kínálták, hogy most menjek én Arácsra. „Nem vagyok én olyan fészekhagyó”, — feleltem méla lemondással. A kifejezés szokatlansága különös komikummal töltötte el az ötéves gyerek metaforáját, amelyből, mint a semmilábú csirkéből, ismét csak szállóige lett a családban. De senki sem látta meg a célzás Ottó ellen irányuló titkos élet, aki lám, ilyen könnyen és boldogan itthagyt benneteket. Ezekből az apró tényekből tápláltam és neveltem titkomat. Rejlett azonban a titkok mélyén egy ősbibb, primerebb vád is, amely magában Ottó alakjában és alkati ismeretőjeleiben talált tápot, annyira, hogy a rosszság képe maga összefűződött bennem valahogy Ottó alakjával. Csak innen eredhet életemnek az az ősb-axiómája, hogy a kerekarcúak a jók, a hegyesek a

rosszak. A család apai ágon volt inkább hosszúkás alakú, anyai ágon kerekded típusú; a szülők maguk is megtestesítői a családi vonásoknak. A gyerek eredendő féltékenysége az apai típussal szemben még tápot talált abban, hogy ő maga az anyai típushoz tartozik, a vetélytárs testvér pedig az apaihoz. Van különben valami népies elképzelés is a soványak rosszaságáról. Nekem valahogy vérembe oltódott ez az elképzelés, hatott bennem még akkor is, mikor tudatommal már régesrég túl voltam az ilyesmin. Soha nem tudtam volna úgy megszeretni a görög és velencei mestereket, ha nem volna meg bennük egy bizonyos örök gyönyörködés a forma teltségében és euritmikus lekerekítettségében, amelyet magamban mint a jószág biztos zálogát értelmeztem. Feltétele volt ez annak, hogy a művészetnek szentelhessem magam és főleg a klasszikus művészetnek.

Még egy másik testi vonása volt Ottónak, amelyre úgyszólván pikkeltem a legrégibb idők óta. Maga az eset mutatja, hogy ez a pikkelés arra az időre megy vissza, amikor még hajam világosabbszínű volt, tehát legkésőbb három-négyéves koromra. Hajam később teljesen egyszínű lett Ottóéval. Mégis Ottó képe úgy él tudatom mélyén, mint egy feketehajú rosszaságé. Mikor testi szőrzete erősödni kezdett, úgy éreztem, ebben a visszataszító jelenségben Ottó igazi karaktere kezd végre napfényre jönni. Kamaskorában megjelent orrában egy fekete szőrszál. Talán hamar el is távolították onnan, de nem távolították el lelkemből, ahol súlyosan Ottó emberi mivoltának rovására volt elkönyvelve. Ké-

sőbb ez az emlék elvesztette Ottóra vonatkozó hatályát, de előítéletemet átvittem mindenki másra, akinél hasonló jelenséget tapasztalok: az ilyen embernek velem szemben első pillanattól fogva vesztett ügye van.

Mindez így volt, ahogy mondom és mégis a legnagyobb félreértés volna azt hinni, hogy az az Ottó, akinek alakja néha ilyen sötét árnyékokat vetett lelkembe, a valóságban is rossz volt. Ellenkezőleg, a legmeghatóbb kis kölyöknek kellett lennie, akiről a családi szájhagyomány is sokkal külön dolgokat jegyzett fel, mint én rólam, ő volt az, aki hatéves korában, mikor hazajött az első elemi első tanítási napjáról, anyánk elé vágta magát és így szólt: „Anyám, neked mától fogva jó dolgod lesz, már csak a kisebbekkel lesz bajlódásod. Az én nevelésem be van fejezve.” ő is csak jó akart lenni, mint én. A családi okmánytár kezeírásában lefektetve őrzí ígéretét: „*Jó leszek, Ottó*” Nemrégén mindenféle okmányok, iskolai bizonyítványok között keresgélve, akadt kezembe ez a kis papírlap. A kezdő *J* kampója visszájára áll, az *s* hátranéz, mint egy *z*, a *z* előre, mint egy *s*. A „*leszek*” utolsó betűje már új sort kezd, az írás így van elválasztva: „*Jóleszekottó*”. ötéves korából származó első teljesebb íráspróbája ez a gyereknek, amelyben bemutatja, mit tud; de mutatványába becsomagolja titkos üzenet, titkos ajándékként szeretetmegvallását és jóságígéretét, ugyanúgy, mint ahogy én csomagoltam bele a magamét a ballon-álmomról való elbeszélésembe. Titkos üzleti ajánlat ez: jó leszek, hogy szeressetek;

az egész egy íráspróba leple alá rejtve, mint ahogy a vesztegető egy levél, egy akta alá rejtve nyújtja át a bankót. Éreztem jól, hogy Ottó ugyanazzal az áruval kereskedik, mint én. S nem lehettem bizonyos abban, hogy a versenytárgyaláson az én ajánlatom fog érvényesülni, nem tudhattam, melyikünk bankója volt nagyobb. Féltékenységem ál-Ottója ennek a benső helyzetnek köszönheti létét. Annak, hogy tudtam, ő legalább olyan jó, mint én vagyok \$ nincs más eszközőm vele szemben, mint a tisztességtelen versenye: elkezdtem, legalább magamban befelé, Ottó áruját lepocskondiázni.

Amilyen tévedés volna azt hinnünk, hogy Ottó rossz volt, éppen olyan tévedés volna azt hinni, hogy féltékenységem bármit is levont szeretetemből. Az emberi lélek sokrétű s rétegei sokszor annyira függetlenek lehetnek egymástól, hogy egyidejűleg egészen külön események játszódhatnak le rajtuk. Ahogy a két párhuzamos hajó-mese nem zavarta egymást, úgy megfért bennem a féltékenységből rossznak deklarált Ottó képe legjobb barátom, bajtársam s egyben vezetőm s mentorom képével. A feketehajú rosszaság képét eltakarta bennem a velem egyforma testvére, aki velem együtt ül a csészában, aki egy fokkal nagyobb síp nálam ugyanabban az orgonában. A harmónia tökéletes s mélységes volt. Egyszerre olvastuk ugyanazt a könyvet, mint az egy csonton rágódó két kutyakölyök, Ottó jobbra, én balra hajtva le arcunkat az asztalra, míg középen függőlegesen tartottuk azokat a lapokat, amiken Ottó már túl volt s amiket én még nem értem el.

Együtt terveztük tengeralattjárónkat, amely magától jár, úgy, hogy csak egész kis gépházat kellett terveznünk. Az egész hajó csupa kabin. Két díszkabin van fenntartva a két kapitánynak, a nappali és az éjjeli kapitánynak, egy fődíszkabin pedig a kapitányok szüleinek. Együtt alkottuk meg elméletünket egy olyan társadalmi rendről, amelyben nincsenek gazdag és szegény emberek, amelyben senkinek sincs saját vagyona, hanem minden az országé, s az ország mindenkinek egyformán ad fizetést, kivéve, aki nem dolgozik, mert az ilyenek levonják, amit nem dolgozott. Az elmélet háttérében, úgy hiszem, egy apánkkal folytatott hosszabb beszélgetés benyomásai állnak, amelyre az 1910 körüli választójogi tüntetések adtak alkalmat. Apró zászlókat osztogattak az uccán, amelyekre ez volt felírva: „Éljen az általános, egyenlő és titkos választójog!” Mi is kitűztünk egy-egy ilyen zászlócskát, apánk meg is dicsért érte, azonban dicséretét legnagyobb meglepetésére félbeszakítottam: „Juszt se éljen!” „De miért?” „Mert aki önmagát dicséri, az ne éljen!” Apám ekkor megmagyarázta, hogy mi is az tulajdonképpen, amit az én kis zászlóm éljenez. S ezzel politikai világnézetem alapvetése körülbelül meg is történt. Más hasonlóan nehéz probléma, amely Ottóval való végtelen beszélgetésekhez adott témát, a születés problémája volt. Miután együtt kaptuk meg, ezúttal anyánktól a legáltalánosabb felvilágosításokat, nem többet, mint hogy a gyerek az anyja testéből lép ki erre a világra, együtt tárgyaltuk meg azt a nyitvamaradt kérdést is, hogyan került a gyerek be oda,

ahonnan kijött. A család egy természetrajztanár barátja mesélt nekünk anyánk felkérésére a növények alaktanáról, életéről, megtermékenyüléséről. Ezeknek a meséknek kellett volna bennünket a nehezebb problémákra előkészíteni. Elő is készítettek: Ottóval lassanként kialakítottuk elméletünket az elektromos kapcsolatról, amely a házasemberek között az együttélés folytán létrejön s amelynek eredményeképp gyerkekek születnek. Később, emlékszem, bizonyos titokzatos szavak magyarázatáért zaklattam Ottót, amelyeket a Városligetben vagy a Podmaniczky-uca palánkjain ismertem meg. Ha Ottó le akart hozni az arácsi diófa tetejéről, ahová nem volt szabad felmászni, azt kötöttem ki, hogy ennek fejében megmagyaráz bizonyos szavakat. Ezek mind éles hangsúlyú, egytagú szavak voltak, hangzásra olyasfélék, mint a „kuss”, amely szintén tilos volt, de ezek még értelmük ismerete nélkül is úgy hatottak, mint a kuss szuperlatívuszai. Ottó nem állt kötélnek, elsomfordált. Talán ő maga sem tudott választ kérdéseimre. Vagy pedig pedagógust játszott. Végül is kellett valami olyannak is lenni, ami az ő magánügye s nem kell velem megosztania. Ottmaradtam a diófán egytagú szavaimmal. Meg kellett várnom, amíg visszaérünk Pestre, ahol Révai Nagy Lexikonjához fordulhattam felvilágosításért. Éveken át tanulmányoztam ezeket a köteteket, amelyek mindent tudnak, amelyekben minden benne van. Sajnos azonban az egytagú szavakat mind kihagyták. Ezek helyett találtam bennük idővel hosszú, három- vagy öttagú szavakat, amelyek bizonyos fokig pótolták az

egytagúakat. Persze hiányzott belőlük minden „kuss”-szerű él, a gorombaság és az indulat ereje. Ceremóniások és szenttelenek voltak. Latin hangzásúak. Terminus technicusok orvosok használatára. Megvan persze nekik is a maguk külön mulatságos stílusa.

Végeredményben Ottóval való verekedéseim sem voltak egyebek ilyen közös baráti ügyeknél. Anyánk kedélyes pedagógiája szerint nem az kapott első-sorban büntetést, aki a verekedést kezdte, hanem az, aki „visszaütött”. Ennek a rendszernek az volt az előnye, hogy kizárta a gyerekek szokott haszontalan mentségét: „ő kezdte!” Elesett a vélt vagy tényleges sérelmekre való hivatkozás, s a megtorló bombázások erkölcsé nem honosodhatott meg közöttünk. A megoldás az lett számunkra, hogy a legnagyobb csendben bonyolítottuk le verekedéseinket. A technika mindenkinél más. Géza, mint legkisebb, defenzív taktikával él, ledobja magát az ágyra s mint a motolla, kapálózik két kis kemény cipőjével: életveszedelem megközelíteni. Ottó és én másképp verekszünk. Egymásnak feszülünk, mint két fiatal bak. Az erőkülönbség nem olyan nagy, hogy Ottó fölény abszolút legyen. De karjai hosszabbak, elkapja csuklómat s mozdulatlanságra készítet. Hátrányos helyzetemet kiegyenlíti az, hogy Ottó sem üthet, nem ereszthet el egyik kezével sem, mert abban a pillanatban én is odasóznék szabaddá lett kezemmel. Hogy a harc feladására kényszerítsen, nem tehet egyebet, rettenetesen megszorítja csuklómat. Az alkarcsontok, attól félek, összeroppannak, közben egy

mellékmozdulattal úgy megcsavarja bőrömet, hogy majd kiserked a vér. Aki a titkos csípésnek ezt a módját nem látta, annak fogalma sem lehet Ottó kegyetlenségéről. Rúgni, harapni próbálok. Nem érem el, vagy csak gyengén, félig-meddig. Nincs feloldódás a helyzetben, amíg anyánk a „gyanús csendre” figyelmes nem lesz sí ránk nem nyitja az ajtót. Szemüvege mögött, amelyet csak zongorázáshoz vett fel, (és ma sem tudom rávenni, hogy az uccán szemüveget hordjon, pedig látom, milyen rövidlátóan szalad keresztül a kocsúton: jobban kell féltennem, mint hajdani elalvással előtti aggodalmaim idején;) szemüvege mögött szúrós szigorral néz ránk. Két-három rövid szóval el vagyunk intézve. Elengedjük egymást. Bőröm ég, alkarcsonjtajaim mintha végig volnának repedve.*

A verés majdnem ismeretlen fogalom volt a Munkácsy-uccában. De voltak ennél rémesebb büntetések. Látom magam szepegve állni az udvari szoba ablaka előtt, a tulipántosládánál, amelyben játékaikat, apró kacatjainkat tartottuk. Elöttem guggol a házivarrónő és az utolsó öltéseket varrja kis fehér kötényemen. Olyasfélén, mint aminőket a párisi

* Mikor Ottó a menyasszonyát elhozta Budapestre, felvetődött ezeknek a régi verekedéseknek az emléke. Ottó szerint „ő nem ütött soha” (s ez még eddig igaz is lehet); „félt hogy valami kárt okoz bennünk. Ezért egyszerűen leszorította kezemet.” (Igen, de hogyan szorítottad le! Bőrömben feljajdul a harmincéves csavarás emléke.) „Gyuri ellenben harapott, rúgott, ahogy bírt. Egyszer úgy hasbarúgott, hogy órákig fetrengtem a legszörnyűbb kínok és halálfélelmek között.”

Maternellekben viselnek fekete változatban. A kötényt zsebén két marakodó kutya van vörössel ki varrva, a házivarrónői hízművészet remeke. Szörnyűségesen nyitott szájuk, éles fogaik emléke ma is visszacseng bennem, ahányszor román templomok kapuórző oroszlánjait látom. Ugyanakkor Ottó is kapott egy teljesen hasonló kötényt, csak hogy a zseben marakodó kutyák helyett két kiterjesztett szárnyú jóságos angyal lebeg. Egy harapással fajult verekedés eredménye ez a két hímezett kép. Aki harap, az kutya, s viselje cégérét ruháján. A kutyakötényt tartós anyagból van, sokáig fogom viselni a cégérral együtt. Pedig már most égeti testemet, mintha maró lúggal volna átitatva. A megbélyegzésnél még jobban fáj azonban az igazságtalanság. Mert hiszen, ha a dolgok mélyére néznénk, látnunk kellene, hogy mi csoda tévedés forog fenn, hiszen tulajdonképpen én, Gyuri vagyok a jó és Ottó a rossz. Ne beszéljünk az adott esetről. A tétel bennem magamban axióma és érthetetlen, hogy azt mások nem így látják. Ottó sovány, élesprofilú, erőszakos, kegyetlen. A soványak mind rosszak. A jó emberek arca kerek, karjai gömbölydedek, párnások, mint anyánké.

Más, szokványosabb büntetés például a süteménymegvonás. Ez teljesen hatástalan lett volna, ha nem áll mögötte a tudat, hogy haragszanak ránk. A szeretetmegvonás, ha anyánk saját személyét vontta meg, magában, a süteménymegvonás nélkül is hatékonyabb volt. „Aki ezt vagy azt teszi, az nem az én fiam!” Vagy: „Aki a testvérét megüti, az nem eszik velem egy asztalnál!”

Egy ilyen „nem az én fiam”-emlék az is, amelyik a Szépművészeti Múzeumban való látogatásunkhoz fűződik. Én hat vagy hét éves lehettem, Ottó nyolc körül. Anyánk nem találta túlkorainak, hogy ide elvigyen. Elvitt a Filharmónia matinéira is, vezényel Kún László. A nagymama is helyeselte a koncertbe járást. Az emberek a koncertben szépen, jólnevelten ülnek, egy suttogás se hallatszik, a gyerek ilyen helyen csak jót tanulhat. A Liszt-centenárium egyik koncertjén is ott voltunk, hétéves voltam akkor. Nem ülhattünk azonban valami nagyon szépen és jólnevelten, mert egy idős hölgy folyton ráncszólt, hogy ne mozgolódjunk. A hölgyet gyűlöltük és otthon Ottóval még sokáig emlegettük a „boszorka” néven. Ugyanott láttunk szünetben egy zongorát, amelyről azt mondták, hogy Liszt Ferenc zongorája volt: mindenesetre valami különös zongora lehetett, mert fehér billentyűi feketék voltak és fekete billentyűi fehérek. Nekünk otthon két zongoránk volt, az egyiket ki kellene cserélni egy ilyenre. Egy fehér ruhás hölgy zongorázott ezen a koncerten, nagyon hosszú darabot játszott, végig kotta nélkül. Csodáltam, de unatkoztam. Pedig akkor már sok zenei benyomást hordtam magamban, de bizonyára nem éppen Liszt volt az, aki nekem ebben a korban megfelelt. Schumann Kinderszenenje első hangjától az utolsóig a fülemben volt. S részben talán kezemben is. Mikor anyánk a Filharmóniába vitt, azzal hitegetett, hogy Schumann Tüzes lovasát fogják játszani. Hamar gyanút fogtam, hogy becsaptak, de ha nagyokat ütöttek az üstdobba, azzal áltattam ma-

gamat, hogy ez a Tüzes lovasnak valami folytatása. Talán nem „a” zenét szerettem, hanem csakis a már bennem feldolgozódott zenét. Ahhoz, hogy valami újat befogadjak, hozzá kellett kapcsolni olyasféléképpen, mint ahogy a vad elefántot szelídítik, valami már befogadott és bennem már otthonossá vált élményhez. Mindezeknél a koncert-élményeknél mélyebben hatoltak belém az otthoni hangok, amelyek a szomszéd szobából szűrődtek át gyerekszobámba. Anyám egy rokona járt hozzánk néha hegedülni. A nyugalom kedvéért ilyenkor becsukták az ajtót. De én az ajtóra tapasztott füllel vagy néma csendben átküldve lelkemet a szomszéd szobába, engedtem át magam a vibrátók édességének. A zongora állandóan szólt. Ha azt kérdem magamtól, mit zongorázott anyám, emlékezetem egyhangúlag ezt a választ tolja fel magából: a Mondschein-szonátát. Bizonyára százfelét játszott, de mindezek a névtelen élmények később felvették ezt a közös nevet: Mondschein-szonáta. Ennek a műnek van valami misztikus összefüggése bennem Eötvös andalgó árvájával, egy összefüggés, amely talán szintén későbbi keletű és éppen a hangulati tartalom ilyen túlzott édessége ellen való későbbi tiltakozásból keletkezett. Ilyen név-behelyettesítések régi, névtelen emlékekbe, elég nagy szerepet kell, hogy játsszanak emlékeim színeződésében és továbbélésében. Ha az emlékek valami eleven funkciója van bennünk, amelyért kénytelen továbbélni, sokszor kénytelen új és új ruhába is öltözni, hogy fejlődő intellektuális igényeinket kielégítse. Az emlékek „transzfigurálód-

nak” bennünk. Egész kicsi voltam, mikor az Operában hallottam Jancsi és Juliskát. Évekkel később hegedűórán egy idősebb növendék játszott valami nagyon szépet, amit én akkor önkéntelenül elneveztem Jancsi és Juliskának. Mikor később beláttam az elnevezés lehetetlenségét, úgy gondoltam, hogy ez a darab bizonyára nem volt más, mint a Mendelsohn-koncert; még évek múlva is kényszerített valami, hogy gondolkozzam ezen. Harmincéves voltam, mikor felfigyeltem a Varázsfuvola egy részletére, a kórál-előjátékra a második felvonásból. Úgy éreztem, ez a legszebb, amit valaha is zenében írtak. De a „legszebb” gondolatára megpendült bennem a Jancsi és Juliska húrja, vele együtt, mint valami felhang, a régen hallott hegedűdarabé és a Mendelsohn-koncerté: szóval mindaz, amit életemben valaha „legszebbnek” tartottam. Egy pillanatra mindezek a dolgok azonosultak bennem. S egy bizonyos misztikus azonosság fenn is állt. A késői nagy élmény még mindig a gyerekkori élmény-émlékre apellált, összekapcsolódott vele, hogy ettől fogva átvegyen bennem egy részt annak ősi szerepéből.

Zenei élménycsírák hamar gyökeret vertek bennünk, de a Szépművészeti Múzeumra, úgy látszik, még igazán nem voltunk érettek. A rajzkiállításon voltunk és Ottó meg én azzal szórakoztunk, hogy viháncolva mutogattuk egymásnak az akttanulmányok különböző anatómiai részleteit. Erőt vett rajtunk a komizság, ugyanúgy, mint mikor az Andrassy-úton leköpdöstük a kisasszonyt, csak azért, mert német volt, nekünk pedig csak magyar

vagy indián nevelő imponált volna. Kezdődő politikai öntudatunk és kezdődő erotikus érzéseink ugyanazt a viháncoló nevetlenséget váltották ki belőlünk. Negyedóra múlva a Stefánia-út felé mentünk a szabad téren át s a hangulat lényegesen kevésbé volt viháncoló. „Aki pedig így viselkedik, az soha többé nem jöhet velem a múzeumba.” Fagyos, merev némasággal reagáltunk a fenyegetésre. Azelőtt nem is jutott eszünkbe a múzeumba vágyakozni. De ez a „soha többé” és ez a „jöhet velem” egyszeribe szentté avatta szemünkben a múzeumot, egy szentté, ahová csak az juthat be, akit anyánk befogad szeretetébe. S ezt a bejutást, a szeretetnek ilyen magas zálogát és bizonyítékát valamiképp ki kell érdemelni. Nem mondom, hogy ettől fogva alig bírtuk tartóztatni magunkat a múzeumbamenéstől, de az emlékek valamiképpen el kellett raktározódnia bennem, hogy az élet egy bizonyos pontján aktuálissá és aktívvá váljék. Volt az anyai pedagógiának egy bizonyos öntudatlan céltudata. Nem éppen az, hogy belőlünk zenész vagy művészettörténész legyen. De érvényesülj; benne valami elképzelés arról az irányról, amelyben anyánk bennünket később látni akart. Anyánknak a múzeumi esetben való eljárása sem volt egyéb, mint a gyerekeknek öntudatlan terelgetése efelé a cél felé. önmaga előtt sem tudott céljait jól megértettük, anélkül, hogy önmagunk tudtuk volna, mit értünk meg. Tíz évvel később, amikor a pályaválasztási viták folytak a családban, hiába mondta már, hogy „miből fogtok megélni”. Akkor már befejezett tény volt bennünk, hogy egyikünk

zenetörténész lesz, másikunk művészettörténész, ő maga volt az, aki ezekkel a pályákkal már régesrég eljegyzett bennünket, csendes, terelgető metódusa révén. Mikor újabb tíz év múlva a Szépművészeti Múzeum rajzosztályán gyakornok voltam, nem sejtettem, milyen régi determináció vezérelt ide. Büszke öntudattal csörgettem a tárlók kulcsait, jártam-keltem ugyanabban a rajzkiállító teremben, ahol anyám szeretetmegvonó fenyegetését kiváltottam: „. . . az soha többé nem jöhet velem a múzeumba!” Akkoriban nagyon súlyos helyzetben voltunk mindannyian. Az európai, az országos válsághoz járult a család anyagi válsága, Ottó minimális honoráriumokból tengődve a berlini könyvtárak mélyén kutatva a 15. század egyházzenejének előadáspraxisát, én ingyen szolgáltam a kinevezés négy vagy hét, vagy tizenhárom év múlva esedékessé váló reményében, amellet egy rossz szerelemben gyötrődtem, idegeim lerongyolódtak; de mégis boldog voltam, vagy legalább is: volt bennem valami, ami azzal áltatott, hogy boldog vagyok.

A látszólag ici-pici epizód döntő szerepet játszott sorsom fordulásában, ott kellett izzania lelkem mélyén, mikor tűzön-vízen keresztül művészettörténész lettem. Más kérdés az, volt-e s van-e tényleges hivatottságom erre a pályára. Ennek titkát nem a múltban, hanem a jövőben keresem. Tény azonban az, hogy a „szép”, amellyel foglalkozom, mint élmény távolról sem olyan régi bennem, mint a „jó”. A jónem jó döntő kritériumai érzés világomnak, amelyek eszmélésemmel együtt keletkeztek. A művészi szép

azonban csak később és egy kérdés formájában lépett fel bennem, probléma számomra, amelynek valódi mibenlétét keresem és éppen ezért tudományosan közelítem meg, lehetőleg a művészet minden ága felől és azért leginkább a festészet felől, mert ez a művészet volt számomra eredetileg a legtitokzatosabb. Ehhez kaptam gyerekkoromban a legkevesebb hazai impulzust. Már mondtam, milyen furcsa módon kötődik is bennem a szép a jó feltételéhez. Ez a kötődés a kezdetleges formája annak a jövőbeli munkatervemnek, amelynek eredményei eddigi munkáimban, ha kevésbé látható módon is, már le vannak fektetve, annak ugyanis, hogy a szép pszichológiai feltételeit keresem. Eleinte a tiszta formai szemlélet híve voltam a festészetben. A pszichoanalízissel való megismerkedés azonban döntő lökést adott fejlődésemnek, megtermékenyített és új lehetőségekre vezetett rá. Azon a bizonyos kiállításon, gyerekszemem csak az erotikum külső jelét tudta meglátni a művészetben. A művészetprobléma az ott kapott tiltó élmény folytán úgy fogalmazódott meg bennem, hogy a művészet «tiszta forma», is keresni kell az útjait, hogy erről önmagamat és a világot meggyőzhessem, öntudatlanul hatott még az a törekvés, hogy anyámat igazoljam. A pszichológia felszabadított, ránevelt, hogy önmagamban keressem az élmény útjait és funkcióját és hatásáról ismerjem meg a szépet. Azóta minden „tiszta formában” a benne lappangó rejtett érzelmi értékeket keresem. Igyekszem széles alapokon felvenni azokat a művészi tényezőket, amelyek gyerekkoromban csak

egy külsőségükkel hatottak rám: ma minden formában is a lelket keresem, a nyílt vagy elfojtott, „formába” szorított érzést. Azt az indulati erőt, amelynek a legklasszicisztikusabb tiszta forma is csak produktuma, kifejezője.

Tizennégy éves voltam, mikor a pszichológia belépett érdeklődési körömbe. Szegény néhai Kovács Sándor öngyilkossága utáni napon történt. Kovács zenész volt és pszichológus, a két terrénem olyan-féleképpen kapcsolódott össze nála, mint ma nálam a művészettörténet és a pszichológia. Anyám és bátyám növendékei voltak zongorában. Én csak távolról csodáltam, talán nehezteltem is rá és tudományára, mert túlságosan elvonta anyámat és még össze is kötötte Ottóval: ők ketten beavatottak voltak a Kovács-misztériumba, amelyből én ki voltam tagadva. Mikor Kovács meghalt, kifundálódott bennem egy intrikus gondolat, amivel ezt a szentszövetséget fel lehetne robbantani. Először megsíratam Kovácsot, másnap azonban ebédnél kijelentettem, mintha hivatását tettem volna felelőssé korai haláláért, hogy két dolog van a világon, amit be kellene tiltani: a művészet és a pszichológia. „Aki ilyeneket mond, az nem eszik velem egy asztalnál”, volt a szentvtelen, de ezúttal talán igazán sértődött válasz. Íme, miért lettem éppen pszichológiaiilag gondolkodó művészettörténészé: egy asztalnál akartam enni anyámmal.

Pályaválasztási terveim, vagy inkább fantáziám szerint először orvos akartam lenni, azután zene-tanár, majd pap és irodalomtörténész. A sorozatban

benne van a végeredmény, a művészettörténet irányában való tapogatózás. A zenétől való elfordulás célja talán a haladottabb testvérrel való versengés kikerülése volt. Mindenesetre jellemző, hogy programomban egymás után fellépett a művészetek összessége. Az anyai művészetkultusz eredményének ki kellett bennem fejlődnie. A tudományok ciklusa már nem ilyen teljes. Ott már nem minden felelt meg a rejtett nevelési célnak. Ott volt az orvostudomány, a teológia, a bölcsészet, de nem volt ott a negyedik fakultás, a jogászat. Soha nem tudtam volna magamat az ügyvéd, az ügyész, a bíró szerepében elképzelni. Az orvos, a tanár, a pap úgy élt elképzelésemben, mint aki „jó”, aki jót tesz, segít az embereken, az embereknek. A jogász ellenben bánt, verekszik, „visszaüt”. „Aki visszaüt, az nem az én fiam.”

Anyám érzelmi nevelése mélyen belémhatolt. A célokat, amelyeket gyerekkoromban elképzeltem magamnak, olyan érzelmi tényezők szabták meg, hogy egy életen át meg kellett tartaniok csáberejüket. Ha „transzfigurálva” is, továbbhatottak a felnőtttség küszöbén.

Az elhatározás, hogy soha semmi körülmények között sem fogok „visszaütni”, lassan alakult s forrt ki bennem, összefüggött fejlődésem számtalan adottságával, elsősorban a mártíromság titkos és gyönyörűséges gondolatával, amelyet kőfalam mögött rejtegettem. Arra számítottam, hogy egyszer csak észre fogják venni titkos elhatározásomat s ez olyan diadal lesz, amely véget vet minden bajnak, amely

után teljesen fel fog oldódni a szeretetben szüleimhez való minden kapcsolatom. Csak nem szabad megmutatni, hanem várni, hogy észrevegyék. Ügy kell eljárni, mint abban a balatonfüredi esetben, amikor elfelejtettek adni a szőlőből. Akkor is hallgattam: de észrevettek és ez a hallgatási módszer nagyszerű igazolása és diadala volt. A dupla adag szőlő, amit ekkor kaptam, már tulajdonképpen nem is kellett. El voltam telve a belső elégtételtől, a nagy dicsérettől, amelyet hallgatásommal és türelmemmel kiváltottam. Ugyanezt a jutalmat vártam, szerettem volna kapni a vissza nem ütésért is. Én nem szólhatok, hogy valaki megütött és íme, én nem ütöttem vissza, önekik maguknak kell ezt észrevenniök. Észre kell venniök, hogy egyszer csak elapadnak a verekedések, hogy van egy a fiúk között, aki magába nyeli a sérelmeket és a bosszút s ezáltal elvágja a visszaütések és ellenvisszaütések örök körforgását. Fantáziám újra felgyulladt és színes képekben festette elém azt a jelenetet, amikor hosszú szenvedésem jutalmát meg fogom kapni. Ügy fog ez valahogy kezdődni, hogy a nyitott ajtón át egyszer meg fogom hallani, amint szüleim abban a hitben, hogy nem hallják őket, így szólnak egymáshoz: „Észrevetted, hogy Gyuri nem ütött vissza, mikor Ottó meglökte? Igazán jó gyerek ez a Gyuri!” „Angyali gyerek,” — feleli a másik.

Egy óriási lelki tranzakció lehetősége tárult fel előttem, egy olyan jutalomé, amelyért minden áldozatot érdemes meghozni. A nagy előkészület eredménye egyetlen pillanatban hullt le, mint az érett

alma. S ennek a pillanatnak emléke későbbi években felszállt tudatom mélyéről, úgy emlékszem rá, mint-ha pontos fénykép örökítette volna meg. Az udvari szobában állok, az ablak mellett, ahol a tulipános láda volt, ugyanott tehát, ahol a kutyákkal kivarrt kötényt próbálták fel rám. A két emléket összeköti az azonos helyszín, de összeköti talán valami mélyebb oksági kapcsolat is. Akkor, azon a délutánon, egyedül a félhomályos szobában, eltökéltem magam örök időkre, hogy mindent eldobok magamtól és egyetlen célom lesz: hogy jó legyek.

Eddig abban az illúzióban éltem, hogy jó vagyok. Az illúzió táplált engem, én tápláltam az illúziót: ketten elegek voltunk egymásnak. Most minden megváltozott. Beláttam, hogy jónak lenni nagy és nehezen betölthető feladat, amely nagy lemondásokkal, sok szenvedéssel jár és csak nagyon távol, kiszámíthatatlan időpontban hozza meg a jutalmát. Ezt a jutalmat nem lehet sürgetni, nem lehet számonkérni. Az első felszólalásra szertefoszlanék évek fáradsága. Az első célzás profanizálná a szent eltökélést és minden jutalmat megfosztana értékétől. Mi lesz azonban, ha egyáltalán sohasem vesznek észre, ha hosszan-hosszan viseltem a terhet, amelyet vállaltam és akkor kell rájönnöm, hogy hiába viseltem? Szívem elszorult, előntötte a keserűség és félelem. Egy perc negyedrésze telt el és ekkor a keserűség átment abba a jólismert, édes, gyönyörteljes szédületbe, amely csak a mártíroknak jut osztályrészül ezen a földön.

A szédület másodpercei alatt az ábrándból anyagi,

fizikai valóság lett: az eltökélés megszállta és birtokba vette lelkemet. A fogadalom azonosult tagjaimmal, idegeimmel. Ezer kis kobold képében rátelepedett izomrostjaimra és ha ütni akartam, ezek megfogták a kezemet, visszahúzták, hogy az ütés olyan lett, mint valami lassított felvételben. Mögöttem állt egy Athéné, aki üstökömbe kapaszkodott, mint az Agamemnonra támadó Achillesnek. Ütésem legfeljebb akkorák lettek, mint a pofonok és mellbevágások, amelyeket néha önbüntetésül osztunk ki magunknak a tükör előtt.

Akár sikerült hűnek lennem fogadalmamhoz, akár kiröppent kezemből az agresszió, képtelen voltam igazán fájdalmat okozni, ártani. Ebben az ütni és visszaütni nem tudásban kristályosodott ki először jóságfogadalmam tartalma. Ehhez járult azután a hazudni nemtudás: legfeljebb két órán át tudtam élvezni hazugságom gyümölcsét. Siettem újra kiköpni, mintha megkeseredett volna az íze a számban. Előbb-utóbb kibuggyant belőlem az igazság. Ezekhez a kötöttségekhez idővel más hasonlók is járultak; egyesek elhaltak, mások nőttek helyettük. Az, amit eredetileg jóságon értettem, mindig újjá és újjá értelmeződhetett bennem, intellektuális fejlődésem mértéke szerint. A „transzfigurálódás” folyamata itt is érvényesült: más és más elképzelések helyettesítődtek be a régi gyerekkori jóságfogadalomba, anélkül, hogy a fogadalom mint keret megváltozott volna.

Megváltozott legfeljebb annyiban, hogy jóságeltökélésemet eleinte még kísérte az az illúzió, hogy

valóban jó is vagyok. De mikor szembekerültem a kamaszkor problémáival és túlságosan is kézenfekvő lett, hogy mindaz, amit jóságon értettem, messze felülmúlja az eltökélés erejét, és hogy csak bűnben tudok élni, akkor a nagy belső parancs szigorú, kegyetlen, kínzó büntetéssé változott. Hogy milyen erők voltak azonban az eltökélés érzelmi gyökerei, azt az mutatja, hogy milyen sokáig viseltem ezeket a kínlódásokat, mielőtt eldobtam volna őket magamtól. A krízis tetőpontján be kellett azonban következni a változásnak. A fejbeverések, amiket az élettől kaptam, olyan kijózanítóak voltak, hogy el kellett átkoznom a jóságot, mint keretet, összes volt és még élő tartalmaival együtt. Úgy éreztem, megcsaltak. Valakik, akik senkik sem voltak, mert csak én magam voltam ők is: valakik ideálokat rajzoltak elém, amelyeket én gyermekmódra elfogadtam és bekötött szemmel követtem még akkor is, amikor már mindenki eltért ettől az úttól és jobbra vagy balra megtalálta a maga kis vagy nagy boldogságát. Szembekötősdit játszottak velem és bukdácsolásomon nagyokat röhögtek ugyanazok, akik becsaptak. Akkor azután megpróbáltam szándékosan rossz lenni. Sajnos, nem nagyon akaróztott sikertülni, rossz voltam a rossz szerepében. Újabb kínok születtek ebből, gyarlósági érzéseim támadtak, mert rosszaságom nem tudja utolérni fantáziámat. A küzdelem addig tartott, amíg egy szép napon észre nem vettem, hogy túlnőttem a jó és rossz problémáján. Megtanultam, mint mindenki más, lelkiismeretlen és rossz is lenni, ha kellett, és na-

gyokat csodálkoztam, hogy a legtöbb lelkiismeretlenségből és rosszaságból csak valami jó nőtt ki. „Rossz ember vagy” — mondtam néha magamnak s egy pillanatra azt éreztem, amit a pilóta, ha gépe légörvényen repül keresztül. De már nem volt számomra veszélyes a dolog, nem estem vissza a régi hibába. A gyerekeMBER szigorú etikai mértéke helyett megtanultam a pszichológus megértésével mérni a dolgokat és önmagamat. Kívül kerültem a Jó és a Rossz közötti feszültség mezején. A Jót nem akartam többé megjutalmazni, hagytam, hogy lelje meg jutalmát, ha tudja, önmagában. A Rosszat nem akartam többé se megbüntetni, se kiirtani, se megjavítani: hagytam, hadd működjék, szülje meg a Jót, amit hivatott megszülni. Csak egy kötelességem volt vele szemben: őt is megérteni.

Egy bizonyos reflex azért még verődik a Munkácsy uccai udvari szobának délutáni világításából arra a pszichológus szemlélőre, akivé szeretnék lenni: egy halk mementó a régi fogadalomból. Még hallom a hangot, amely azt mondja: „...az nem az én fiam, az nem eszik velem egy asztalnál”. Mert minek a rosszat megérteni? Megérteni annyira, mint megbocsátani. De miért megbocsátani?

A régi tilalmak emléke ez bennem. Azért, hogy ne keljen őt se, a Rosszat, sohase „visszaütni”.

II.

Szelim basa letérdel

(1917)

Egy olasz gróf menyasszonyát tengeri rablók fogásba ejtik és eladják egy előkelő és gazdag töröknek, valami basának. Az olasz azonban menyasszonya keresésére indul s belopózik a basa házába, hogy a leányt megszöktesse. A szökés nem sikerül. A basa elé hurcolják őket s a kihallgatáskor a basa ráismer a grófban legelkeseredettebb ellensége fiára. Mert íme ő is, aki most nagy úr Törökországban, maga is olasz és keresztény születésű: de elűzte hazájából egy vetélytárs és ennek fia, a fiatal gróf, most itt van, előtte áll mint fogoly s csak a basán áll, hogy életét vegye. A szerelmesekre halál vár. De a nagylelkű basa nem áll bosszút: belátja, hogy a lány nem őt szereti és nemcsak megkegyelmez nekik, hanem a lányt is útjára bocsátja vőlegényével.

Az olasz gróf és a basa története mélyen meghatotta Ottót. Ahogy hazaért az Operából, szaladt hozzám, beszámolni róla. Lelkesült közlési vágya nyugtalan összevisszaságban dobálta fel belőle a szebbnél szebb részleteket, színészi gesztusokkal és zenei emléktöredékekkel tarkítva. Hegyes fülekkel és hosszú orral hallgattam. Már kezdtem érezni, milyen számár voltam, hogy nem mentem én is az Operába. Tulajdonképpen lett volna kedvem, de volt egy elméletem s már akkor megvolt bennem a hajlandóság, hogy elméleteimnek áldozatul dobjam spontán kedvemet. „Ostobaság” — így szólt az elmélet, — „hogy egy színdarabot énekelve adnak elő. Az ember vagy az énekre figyel és nem érti a cselek-

ményt, vagy igyekszik elkapni valamit az alig hallható szövegből: akkor meg minék hozzá a zene”. Tizenhároméves koromhoz képest elég határozott véleményeim voltak. A vége az lett, hogy anyám szépen elment az Operába kettesben Ottóval, én meg otthon maradtam. Felcsigázott képzeletem most, utólag szerette volna kárpótolni magát: fényporból és aranyködből kezdte felépíteni magának az elmulasztott látványosságot, amelyből így, egy szereplőre összesűrítve kaptam bátyámtól egy kis kivonatot. Ottó eközben teljesen beleélte magát a kövér házörző szerepébe, aki előre örül a kettős kivégzésnek, ugrál, táncol boldogságában, megjátssza magának, hogyan húzza a hóhér a kötelet és milyen az, mikor a hurok a nyakon megszorul. Mint egy megszállott sámán, ugrált körülöttem Ottó, rángatta ő is a láthatatlan kötelet és miután nem tudta pontosan visszaadni az ária melódiáját, legalább az indulati hangsúlyokat igyekezett nagy temperamentummal és szemléltető készséggel belémszugerálni. De én már nem hallgattam rá. Figyelmem ott maradt a keresztényből basává vedlett szerelmesnél, aki kegyelmet oszt, menyasszonyt ad vissza és megbocsát ellensége fiának. Ott voltam azok között, akik térdreborulva hódolnak és hálálkodnak. Glóriájából az Opera falain, az uccán, lakásunk ajtaján keresztül rám vetődött egy vékonyka sugár és belémlopózott: ha basa lennék, én is így cselekedtem volna.

Másnap ebéd után kaptam egy kis Ízelítőt az opera zenéjéből is. Anyám és Ottó eljátszották a nyitányt zongorán, négy kézre. Frissen perdült a

fanfárszerű zene, mintha ezüst trombiták és kis dobok játszanák; egy határozottan megragadott ritmus vitte benne előre önmagát. Volt ebben a gyors melódiában valami a rohanási kedvtől megszállt csikók szépségéből és kedvességéből. Benne volt büszkeségük, kényességük, de kényességükben egyúttal valami rejtett és megmagyarázhatatlan szomorúság is, valami panaszos, elégikus érzékenység. A kifejezésnek ez a kettőssége megragadott és mint külön probléma, amelyről majd gondolkozni kell, elszigetelődött bennem. Most egyszerre kifutotta magát a ritmus, a melódia megállt a dominánszon. Egy másik téma szólalt meg helyette, lassabban, pianóban: maga a leplezetlen síró panasz. Az új téma mollba vezetett át és mindjárt a második taktusban egy méla kistercet hozott magával, amely szívbillentyűn nyomott és mozgásba hozott bennem egy komplikált és titkos mechanizmust: hatására kialudtak lelkem lámpái, bensőm, mint egy nézőtér, sötétségbe borult és felhúzódott előttem egy fényárban úszó színpad függőnye. A színpadon megjelent mártírglóriájában a basa, aki mindenkit boldoggá tett és ott maradt egyedül, boldogtalanul. Gazdagon, és mégis kifosztottan, atyaian, és mégis szerelmesen. Basán, és mégis keresztényen. A kíséretben most lány hullámvászon indult meg. A cantilena megállt egy magas hangon, hosszan kitarotta azt és engedte, hogy míg ő fenn időzik, ezek a hullámok ismétlegessék motívumát, játszadozzanak vele, mint az amorettek Mars fegyvereivel; — hogy azután visszahúzódva kísérői szerepükbe, vele párhuzamosan

fussanak lépésről-lépésre a teljes kibontakozás harmóniája felé. A zene teljesen levett lábamról, megfosztott önmagamról való tudatomtól. Úgy éreztem, valaki nyakonragad, mint valami puhaszőrű nyulat vagy kismacskát és biztos kézzel felemel a levegőbe: négy lábbal lógtam, kéjes tehetetlenségben, gerincemben kellemes roppanást éreztem és kénytelen voltam egy pillanatra behunyni a szememet. Ezzel vége is volt a varázsnak. A függöny újra lehullt, Szelim basa alakja eltűnt, a zene újra felvette első témájának gyors perdülését.

A mozarti élmény lassan dolgozott bennem. Észrevétlenül foglalkoztam vele s illesztettem össze annak a művészetépületnek más darabjaival, amely bennem kialakulóban volt. De érdekes, sokáig fel sem kelt bennem a vágy, de még a gondolat sem, hogy elmenjek az Operába és meghallgassam a Szöktetést. Valami ismeretlen gátlás tartott vissza ettől; jártam-keltem dolgaim után, teljesen kielégülve magától a szerelemtől. Csak mikor egyszer váratlanul elvittek az Operába egy egészen más előadáshoz, támadt fel bennem ez a vágy és ennek a lehetőségnek gondolata. Jól emlékszem, mert tizenharmadik születésnapom volt ez a nap és egyben egy másik, sokkal fontosabb születésnap is: a Fából faragott királyfi premierjének napja. Anyám rábeszélte, hogy fogadjam el ezt az előadást születésnapi ajándékkul: beszélt a modern zenéről és arról, milyen fájdalmas az, ha a zsenit saját kora üldözi és magára hagyja. Az egyszeri csalódás már megpuhította doktriner ellenállásomat az operával szem-

ben. Magamra vállaltam a jegyek beszerzését. Órákig álltam sorban az Opera pénztáránál: a háborús konjunktúra folytán nagyon nehéz volt akkoriban jegyhez jutni. Húsz perccel kezdet előtt már a karzaton voltam s míg anyám és Ottó jöttek, Balázs balettszövegét olvastam, ezt a kissé fanyalgó és szivárványszínű szecessziós prózát. Nagyon szépek találtam és nem bántam azt se, mikor Ottó egy osztálytársa később azt mondta rá, hogy „tisza Maeterlinck-hatás”. A Bartók-balettel előtt Gluck Rászedett kádi-ját játszották. Gluck és Mozart, kádi és basa: felgyulladtak bennem a régi szerelem lángjai, a Szöktetés képei és hangjai. De szerelmem most átterelődött a passzivitás pályáiról az aktivitás, a megszerzési vágy pályáira. Az az egyszerű tény, hogy láttam, hogyan kell jegyet váltani az Operába és hogyan lehet oda minden különösebb nehézség nélkül elmenni, egyenesbe irányította lappangó érzelmeimet. Volt két korona és egynéhány fillérem: régen kacérkodtam a Kertész Tódor kirakatában egy körzővel, velúr tokban és két kihúzóval. Ha a körzőről lemondok, némi kiegészítéssel már futotta volna egy harmadikemeleti jegyre.

Egy szép napon meg is láttam az Opera plakátján a Szöktetés címét. Korán reggel sorbaálltam, késő délelőtt kerültem a pénztár elé.

— Földszint hetedik sor a legolcsóbb — szólta ki egy fiatal, szőke hölgy.

— Az mennyibe kerül?

— Tizenhét korona, — mondta kegyetlenül, ahogyan csak a megtestesült szőkeség beszélhet.

Bebámultam az ablakon, mint aki valamit még vár. Kinn az előcsarnokban sötét volt, benn az ablak mögött vakító villanyfény: talán azt reméltem, hogy ott benn már maga a színpad van, ha bekukucskálok, láthatok legalább egy kis mozzanatot a Szöktetés próbájából. A mögöttem álló úr már tárgyalt a szöke hölgygel. Az oszlopok alatt a portás lassú léptei kongtak, azok a kényelmes és egyenletes lépések, amelyek már a fül számára is elárulják a portást és a rendőrt. Még szerettem volna ottmaradni, de a hatósági lépések elgyávítottak: elsomfordáltam.

Ettől fogva nem volt számomra izgalmasabb nap, mint a szombat, amikor a jövőheti Opera-műsor megjelent. A déli Est-ben a vastag cím után mindjárt ezt kerestem. Heteken át kerestem hiába, minden szombati Est egy héttel előre fátyolba borította jövőmet. Isten tudja, mennyi idő múlva került megint sor a Szöktetésre. A cserkészisztiztemnek volt valami kapcsolata az Operához, rábeszéltem, hogy vegyen egy páholyt s ide betársultam nagymérvű szülői hozzájárulással. Este korán ott voltam megint. Az előcsarnokban gyanús csoportosulás. A csoport közepén tábla: „Sándor Erzsi kamara énekesnő betegsége folytán Szöktetés a Szerályból helyett: Faust.” Haza akartam menni. Cserkészisztiztem nem engedett: páholyrészt nem lehet visszaadni. Síró lélekkel hallgattam végig a Faustot.

A legközelebbi Szöktetés-előadásra nem vettem jegyet. Jó előre kipécéztem magamnak a napot, de véletlenül másnapra esett Imre nagybátyám esküvője, a család este összejött és nekem sem volt sza-

bad hiányoznom. Imre ekkoriban nálunk lakott. Csodálatos nyakkendői voltak s jólesett nézni, hogyan válogatott köztük és kötögette őket, mikor a menyaszonyához készülődött: ráérőn és boldog fölényel, mint akinek élete már egyenesben van. Lotte nagyon tetszett nekem, ilyen szép pár — gondoltam. „Valljátok be” — mondta nagybátyám az összes többi nagybátyáknak kártyakeverés közben, — „hogymindnyájunk feleségei között az enyém a legszebb”. Feleségének nevezte, pedig még csak a menyaszonya volt. Magamban megróttam ezt a fölényességet. Elképzelhetetlen volt számomra, mi megy végbe egy nőben, amíg hozzámegy valakihez. Mindenesetre borzasztó nagy áldozatnak véltem ezt részéről. A nő természetes álláspontja az elhárítás, legfeljebb beleegyezik a házasságba: még van azonban három napja az esküvőig, még visszaléphet. Imre azonban szemmeláthatólag nem táplált ilyen aggályokat. Boldogan kötögette nyakkendőit s közben valami slágert dúdolgatott, amelyből fülemben ragadt ez a két és fél sor:

„ . . . B l o c h é k n á l .
 B l o c h m a j d h e g e d ü l ,
 M i n k m e g e g y e d ü l . . . ”

Gyanakodva füleltem erre a nótára ... A Bloch hegedülésében láttam valami misztikus ráhibázást az igazságra, mert valóban működött akkoriban Budapesten egy híres hegedűpedagógus, Bloch, aki-

nek nevét jól ismertem: ő írta a kottákat is, amelyekből tanultam. Imre menyasszonyát önkénytelenül azonosítottam a mitikus Bloch lányával: míg a Bloch hegedül, Imre a lányával csókolózik, egyedül a szomszéd szobában. Vagy ha nem, akkor Lotteval minden esetre. Ezek a gondolatok összefolytak bennem s egyelőre valahol a semmiben csengtek ki, minden különösebb eredmény nélkül.

Október 10.-re volt kitűzve a legközelebbi Szöktetés. Jegyem megvolt és semmiféle akadály nem fenyegetett. Ha volt valaha állhatatos szerelem, amely megérdemelte jutalmát, úgy az én szerelmem a Szöktetéshez az volt. De környezetem arcán súlyos balsejtelmek tükröződtek. Részvétellel néztek rám, mint egy sorvadó szerelmesre, aki hiábavaló reményekkel áltatja magát. Borús tekintetük ezt látszott mondani: „Hagyj fel a hiábavaló kísérletezésekkel, ne fuss olyan opera után, amely nem akar téged meghallgatni”. De nem mertek tanácsaikkal szomorítani, csak apám, aki éppen itthon volt a harctérről néhányheti szabadságra, mondta óvatosan, mint ha nem is engem sajnálna: „Szegény Sándor Erzs, biztosan megbetegszik holnapra. Ha Gyurinak jegye van a Szöktetéshez, akkor valaminek közbe kell jönnie”.

A valami közbejött. Fejfájással ébredtem és a következő pillanatban háyni kezdtem. Egy perc múlva újra. Múló gyomorrontás, gondoltam, mindjárt felkelek és megyek iskolába, mert különben még képesek és nem engednek este a Szöktetéshez. „Csak ne legyen sarlach!” — mondta homlokát rán-

colva anyám, akinek intuitív diagnózisai csalhatatlanok voltak még akkor is, ha csak így, optativusban mondta ki őket. Aggódva nézegetett néhány vöröses pettyet a combomon, ami ugyan nézetem szerint minden egyéb is lehetett, mint kiütés. A hőmérő 37.4-et mutatott. „Az semmi!” — mondtam, — „a hányástól van, a hányás pedig a gyomorrontástól. Egy félóra múlva vége is lesz és legfeljebb nem megyek be az első órára.” Félóra múlva azonban 38.8-at mutatott a hőmérő és világos volt, hogy hiába áltatom magam tovább. Rövidesen megjelent „Sütő” is, pontosabban dr. Sütő Elemér gyermekorvos, okos és titokzatos sovány fejével, amelyen olyan jól tudta egyszerre tükröztetni azt, hogy baj van és azt, hogy nincs semmi baj. Akármit mondott, megnyugvást keltett, csak azért, mert ő mondta. Biztonságosabb volt sarlachban lenni az ő keze alatt, mint egészségesnek az ő távollétében. „Ez pedig nem gyomorrontás”, mondta, „hanem sarlach. Másnéven: skarlát. Magyarul: vörheny,” — fűzte hozzá tréfás cinizmussal. Tetszett nekem, hogy a vörheny szót háttérbe szorítja a sarlach mögött. A vörhenynél „vörös”-re és „heveny”-re kellett gondolnom, valami olyasmire, ami föltétlenül órák alatt elviszi az embert. S még rosszabb. Vörheny: vérhányás. Éppen most hánytam. Nem vért, de minden hányásba beleképzeltem a vörösséget. Pici gyerekkoromban, még a Munkácsy-uccában, ha ricinust akartak belémsvindlizni, málnaszörpbe tették ... Együtt hánytam ki a jót és a rosszat. Ez rosszabb volt a vörös hevenynél is.

Milyen nehezen talál nevet az, amit az emberek nem szeretnek! Maradjunk most a sarlachnál. Né-
mán pillantottunk egymásra anyámmal, mintha
kölcsonösen részvétünket akartuk volna kifejezni.
„Mit néz, nagyságos úr?” — szólt rám a doktor.
Mindig így szólított, tréfásan, ha komolynak látta
a helyzetet. Nem tudta, hogy én egész másért „né-
zek”, mint anyám: nem a sarlach volt az én bajom,
semmit se fájt volna az egész, ha csak egy nappal
később jön.

— A másik három gyerek elköltözik — rendel-
kezett. — A nagyszülőkhöz gondolja? Hacsak nem
akarja a gyereket kórházba vinni. Én nagyon aján-
lanám. Hm? Ha nem akarja, nem bánom, annál
rosszabb magának. Melyik szobában lesz? Nem bá-
nom, legyen a kettőben a másik fronton. Ha kettőt
akar, az is jó, annál több lesz a fertőtleníteni va-
lója. Az ajtót errefelé lezárjuk. Hat hétig nem jöhet
ki maga sem és senki nem jöhet be magához, azt
tudja. A fürdőszoba éppen mellette van, az nagyon
jó lesz fertőtlenítő helyiségnek. Azon keresztül bo-
nyolódik le az ellátás. A lány a konyhában marad-
hat, de nem teheti be a lábát a fürdőszobába és a
kilincset sem foghatja meg. Amit kiad neki, azt
előbb fertőtleníti szublimáttal. Majd mindent meg-
mutatok. Vörös cédula jön a lakásajtóra, a tiszti-
orvost majd én értesítem. Addig fölírok néhány re-
ceptet. A zongorát? Ha nem félti a fertőtlenítéstől!
Majd formalinnal elgázosítjuk. Hogy hat hétig nem
láthatja a többi csemetéjét? Téved asszonyom,
nyolc hétig, mert a zárlat feloldása után még két

hétig a nagymamánál kell maradniok. Azt jól tette, hogy ma nem engedte őket iskolába, két hétig nem is mehetnek. Különben azért láthatja őket, csak éppen, hogy nem közről — tette hozzá, miközben fölkel. Később megjelent a kerületi tisztiorvos, bedugta arcát a másfél arasznyira kinyitott ajtón, átadott egy vörös cédulát, a lányt eltiltotta a lift használatától és ő is elment. Doktor Sütő nemso-kára ismét ott volt, addigra már átvittek új fehér bőrtönömbbe, a szülők hálósobájába.

Lefektettek apám ágyába. Elgyengülve, kellemes révetegségbe feloldódva adtam át forró testemet a hideg lepedő, a hideg paplan gyógyító ölelésének. Hátrahajtottam fejemet, amelyben andalító eufóriába olvadt a fájdalommentes láz édes gyönyöre és az elmulasztott Szóktetéshez való méla szerelem. Lovon ülök, nyargalok végig a Markó uccán. Lovam elnyúlva vágdat. Hónom alatt egy gyönyörű új körző, előrefeszítem, mint egy dárdát, a körző óriásivá no; örömiadal az iskola előtt, ünnepelnek csodálatos körzőmért. Add kölcsön, mondja Upor Andor. Nem adom, mondom és arra gondolok, hogy kettő-ötvenbe került. Azután nyilván mélyen elaludtam. Más álom jött, amelyben azonban látok valami rejtett hasonlóságot emezzel. A dárda most papagálylyá változik és nem Upor Andor akarja elvenni, nekem magamnak kell ártalmatlanná tennem. Azt álmondtam, hogy unkahúgom, Lucy, kis csecsemő és csipkés gyerekkocsiban fekszik. Én néhány lépésnyiről nézem. Az emeleti balkonon azonban ott áll Lucy ayja és némán néz rám. Nem szól egy szót

sem, de én tudom jól, mit jelent a nézése. A kezemben tartok egy piciny papagályt. A nagynéni tekintete azt jelenti, hogy jól fogjam a papagályt, el ne szabaduljon, mert bele talál kapni Lucybe, aki „még egészen puha”. Jól értettem, így mondta, ha néma is volt, hogy „egészen puha”. Kétségbeesetten fogtam balmarkomban s a kis bestia éppoly kétségbeesetten igyekezett kiszabadulni. Érdekes, hogy eszembe se jutott jobbkezemmel is odanyúlni. A papagály dühösen marta kezemet, a kis bőrt akarta széttépni hüvelykujjam és mutatóujjam között. Kénytelen voltam túrni: ha eleresztem a madarat, nagy baj történik.

Fájdalmasan nyögtem, kiabáltam álmomban. Több napig negyvenen felül volt lázam, ami elég nagy teljesítmény, mert negyvenkettőnél a vér meg-alvad: biztos halál. Úgy rémlik most, mintha apám is ott állt volna akkor az ágy mellett, katonaruhában. Pedig lehetetlen. Nem jöhetett be senki. „Azt kiáltoztad: segítség, kiforgatnak a vagyonomból!” Tudtam, hogy ez a körzőre vonatkozik, amit Upor Andor kölcsön akart kérni. A körzőre, amit meg sem vettem. Operajegyet vettem a pénzből s a jegy felhasználatlanul ott maradt a tárcámban. „Gondolod kisanya, hogy becserélik nekem sarlach után?” „Nem hinném Gyurikám, de majd kapsz egy másikat, az első előadásra, ha felgyógyultál. Még ha drágább is lesz valamivel. Földszinti jegyet kapsz.” — Mintha ezt már apám mondta volna, akinek képe ott imbolyog emlékezetem gyerekszobájában, az ágy mellett.

Különben nem volt semmi fájdalmam. A láz forró gyönyöre és a friss ágyneműk hűsítő fürdője között egyik boldogságból a másikba estem. Csak a székeléssel volt baj. Beleim nem akartak belenyugodni az új helyzetbe, tüntető ellenállásba fogtak. Beöntéseket kellett kapnom. Első alkalommal az orvos adta, aztán anyám. Én úgy fogtam fel ezt a mindennapos kezelési módot, mint valami megszegyenítő büntetést. Mindent megpróbáltam, hogy elkerüljem. Naponként ötször is kísérletet tettem, hogy elébe vágjak, de estére még sem maradt más módszer hátra. Egyszer eltört alattam az ágytál. Még szerencse, hogy üres volt. Megvágtam magam testem legkerekebb részén. Éppen jött az orvos: hasrafektetett és kivett a sebből egy jókora porcellánszilánkot. Megmutatta, mint a fogorvos a diadalmasan kihúzott fogat. „Hashajtót nem adhatok, mert hozzászokik a szervezet és akkor annál kevésbé fog megindulni a rendes bélműködés. Tessék elviselni ezt a kis kellemetlenséget, örülj, hogy a magas lázon túl vagy és ne ugrálj, ne mozgolódj, mert most az a fő, hogy vesekomplikációk ne álljanak be.”

Beletörődtem, de az utolsó mellékmondat a fülemben maradt. Estére fájdalmakat éreztem az altestemben. Csak reggel jött megint az orvos, addig halálos gondolatok között, de minden valóságos halálfélelem nélkül tapogattam a fájó helyeket.

— Fáj a vesém, — mondtam letörten.

— Mutasd, hol?

Megnyomogatta.

— Itt?

— Igen, — nyögtem.

— Itt is?

— Itt is.

— Akkor nem a veséd fáj, te szamar, a veséd hátul van. Itt, errefelé. Itt is fáj?

Megkönnyebbültem, halálos kényszerképzeitem azon nyomban szertefoszlottak. Történézésű szemem felragyogott. Az orvos végigtapogatta a vakbelet, ahol az előbb fájdalmat véltem konstatálni, de most már nem fáj ott se semmi. Újra megtapogatta a biztonság kedvéért, nyomát se éreztem semmi bajnak.

— Hát akkor miket beszélsz itt össze-vissza? Nincs semmi bajod. Hipochondriában szenvedsz.

Végigtapogatott fülem mögött. Mindent rendben talált. A gyulladás haladt. Már csak kis lázaim voltak, sokszor egész lázmentes voltam. Körülvétem magam könyvekkel, kottákkal. Elővettem Mozart nyitányait, négykézre átírva. Egy szólamban kottáról leénekelni vagy lefüttyülni valamit nem okozott nagyobb nehézséget, különösen nem, ha valamenynyire ismertem a művet. De nagy kielégületlenséget okozott, hogy az olvasás semmit sem éreztetett velem a zene többszólamúságából. És éppen a Szöktetés nyitányában, ezen a kritikus helyen úgy éreztem, hogy az a valami, amiben a mű kicsúcsosodik, nem a melódiában fekszik, hanem a szólamok összeségében, amelyek hol fent, hol lent csillogtatják fel az általam keresett titkot. Ma már tudom, hogy az, ami legjobban izgatott, a középszólamok szerepe volt, az alterációk a negyedik taktusban és ké-

sőbb az imitációszerű játék a főtéma kezdőhangjával. Megpróbáltam fütyülni a melódiát és magamban „hozzáképzelní” a kísérőszólamokat. De nagyon vékony eredményt értem el. A kotta titokzatosan mosolygott rám, mint a hieroglifa, amelynek a tudós egy-két betűjét már megfejtette, de szövegét olvasni még nem tudja. Értelméhez, tartalmához, lélekéhez nem jutott még semmivel sem közelebb. Semmit sem tudok addig, amíg nincs „többszólamú hallásom”. Mert persze én is többszólamúan fogtam fel a hallott zenét, de többszólamú zenét kézzelfoghatóan felidézni magamban vagy pláne kitalálni képtelen voltam. Néha kételyem támadt, nem lehetlenséget akarok-e. Talán azok is, akik úgy beszélnek, mintha többszólamú hallásuk volna, csak hazudnak. Hogy is csinálhatják? Talán mindegyik füllel egy szólamot hallanak. Megpróbáltam fületem úgy hegyezni, hogy minden fülre egy másik szólam jusson. Nem sikerült. Talán gyakorolni kell. Ha felkeltem, odaülhetek a zongorához és akkor megpróbálom tisztázni magamban ezt az életfontosságú kérdést.

A zongorán kiismertem magam, de zongorázni nem tudtam. Anyám tanított egy kicsit hatéves koromban, de később valami furcsa kíváncsiság folytán rávettem, írasson be hegedűre. Volt rám a hegedűnek valami csábos hatása, ami megejtett és rossz útra vezetett. A hangszer szerelmi varázseszköz volt számomra. Nem sokkal ezek után az események után szerelmes lettem egy lányba Balatonfüreden, de csak úgy látásból. Nem tudtam, ho-

gyan közelítsek hozzá. Egy este valaki a sötét holdvilágos tavon klarinétozni kezdett: az emberek oda-csődültek a partra és úgy hallgatták. Biztos voltam benne, hogy ez a legjobb módszer a nők meghódítására. Amint hazajöttünk Pestre, felvételtem magam a Zeneakadémia fuvola tanszakára. Valami ilyesfélét várhattam akkor is, amikor hegedűt kezdem tanulni: a könnyű szépséget, a pillanatnyi csábos hatás lehetőségét kerestem a hegedűben s hűtle-nül elhagytam gyerekkorom zongoráját, amely a Tudás instrumentuma volt és amely megfelelt volna elméleti hajlamaimnak és érdeklődéseimnek. Úgy néztem most a kottát, mint aki örök hegedülésre van ítélve és minden időkre el van zárva attól, hogy bejusson a többszólamúság paradicsomába. Elhatároztam, hogy minden módon pótolni fogom ezt a hátrányt. Behozattam két összhangzattani tankönyvet és elkezdtem tanulni a négyszólamú zenei „szerkesztést”. Megoldottam az első példákat: egyszerű kadenciák, három fekvésben. A leírt kottakép, pusztá elméleti munka eredménye, mégis négyszólamú zene képe volt, valami, ami már hasonlított a Szöktetés nyitányának lassú részére. Fáradtan, boldog elégtétellel szenderültem le a párnára. Oldalt fordultam s lehunytam szememet.

Most a csendben csodálatos muzsikát hallottam, de csak azzal a fülemmel, amelyik a párnán feküdt: egyik fülem ezen a világon volt, a másik túlhan. Ott, bizonytalan távolban fiatal női hangok énekeltek, szabályosan szerkesztett négyszólamú kórust. Egyházi kórus volt. Úgy éreztem, pontosan le tudnám

írni az egészet, külön-külön a szólamokat. Ez már komponálás? — kérdeztem magamat. Benső érzésem inkább az volt, hogy csak egy vízióról van szó, a zenét mások csinálják, angyali lények. De ki tudja, nem így komponáltak-e a „nagyok” is, nem távoli hangokat halottak-e ők is, amit azután „többszólamú hallásuk” erejénél fogva egyszerűen leírtak. Megpróbáltam megragadni zenei látomásomat. Megfigyelni és megjegyezni, hogy később is beszámolhassak róla magamnak s esetleg le is írhattam. Átadtam magam annak a passzív eufóriának, amellyel a sarlach ismertetett meg, hogy az angyalkórus mind hangosabb és mind világosabban hallható legyen, mintha közelednék. Pedig valójában én közeledtem öhozzá, az ő szférájához, mind távolabb kerülve a valóságtól. Forró, izzasztó mély álomba merültem. Mikor felébredtem, anyám mellém lépett és mindjárt nyújtotta a hőmérőt. Megint lázas voltam, 38.7.

Éjjel fokozódtak hallucinációim. Reggel doktor Sütő konstataulta, hogy a vizelet rendben van, de a fül mögött fájdalmas pontokra tapintott. Délutánra elhívta a fülörvost. Elhatároztam, hogy szisszenés nélkül fogom túrni a műtétet.

Miközben a fülörvos a fürdőszobában beöltözködött, — az orvosok mindig nagy fehér köpenyben jöttek be hozzám, amelyet távozáskor otthagytak a fürdőszobában, — hangosan és kedélyesen beszélgetett anyámmal. Könnyű neki. Már egy csomó közös ismerős merült fel, az én fülemről szó sem esett. Belépett. Rettentő kövér, szőke fiatalember volt. Kedves öcsémnek szólított és magázott. (Két évvel

ezelőtt még vitakoztunk a kalauzzal, ha nem akart gyerekjegyet adni.) Megtapogattott a fülem mögött és bólogatott, mint aki mindent tud. Fülembé csöpögtetett valami kellemeset, vattával belenyúlt, aztán egy rövid nikkelcsövön át belenézett. Ez a nikkel-tölcsér gyanús volt, mindig odaforgattam a fejem, hogy lássam, mit kezd vele. Kedves öcsém, ne féljen! Hozzá se nyúlok a füléhez, csak éppen belenézek. Ez a kis tölcsér arra való (s itt kivette egy pillanatra a tölcsért, hogy jól megmutassa), csak arra való, hogy tisztán beleláthassak a fülébe és megvizsgálhassam a dobhártyáját. Nézze, higgyen nekem. Mind a két kezem üres. Na ugye nem csináltam semmit. Most lássuk a másik fület. Úgy, jól van, szép minden. Most lássuk csak megint a jobb fület, így üljön kedves öcsém, egyenesebben. Fogózkodjék, így, a kezével az ágszéliben. Szorítsa jól az ágszélit, kevésbé fog reszketni. De édes öcsém, ne reszkessen, egy újjal se nyúlok hozzá, becsületszavamra! Egy újjal sem! A becsületszavamra csak elhiszi! így... nna, meg is van. — Egy újjal se nyúlt hozzám, de közben egy tüvel felszúrta a dobhártyámat. A fájdalom csak egy pillanatig tartott. Becsapva, de megvigasztalódva néztem rá, aki így játszott a szavával és ilyen ügyesen átsegített a bajon.

Másnap újra eljött, kicserélte a tampont a fülemben.

— Fáj még?

— Nem fáj semmit, — felelt helyettem anyám, — csak nagyon fél, hogy elveszíti a hallását.

— Hohó, az ki van zárva, — nevetett fel a kedélyes orvos. — Most persze nem hall a jobb fülén, mert felszúrtam a dobhártyáját. Három nap múlva minden rendben lesz.

— De mégis, — szoltam bele, — nem fog ez a zenei hallás rovására menni?

— De kedves öcsém, mi köze a zenei hallásnak a hallószerv ép működéséhez? A zenei hallás kizárólag belső hallás dolga, az tisztán lelki, lélektani dolog. A süketnek is lehet remek zenei hallása. Rövidlátó ember is nagyszerűen érthet a festészethez.

Ez elég magától érthetődő volt előttem, már meg is bántam gyáva kérdésemet; okosabbnak akartam feltűnni, mint kellett volna és csak azt értem el, hogy butábbnak tűntem fel, mint amilyen voltam. A doktor közben táskáját csomagolta s hogy nagyobb nyomatékot adjon előbbi kijelentésének, még egyszer hátrafordult:

— Beethoven olyan süket volt, mint egy ágyú.

A hasonlat megörvendeztetett. Sokat hallottam már süket tüzérekről, de lám az ágyúk is megsüketülnek, van igazság a földön. Ha te engem megsüketítettél, te is meg fogsz süketülni.

— A többszólamú hallás — kérdeztem váratlan fordulattal, bizonyos nyomatékot adva a szónak, mint valami terminus technicusnak, — a többszólamú hallás is független a hallószerv épségétől?

Az orvos nem értette meg az új mesterségszót. Elkezdte magyarázni, hogy a fülben apró idegvégződések vagy micsodák vannak s azok mind más és más hangra reagálnak. Egyszerre tehát több hangot

is felfoghatnak. Elmondtam neki belső hangélményeim esetét, különösen hangsúlyozva, hogy érzésem szerint éppen most van kifejlődőben többszólamú hallásom. Az orvos csodálkozott. Végleg azt hitte, hogy nem tudom, mit értett az imént belső halláson.

— Képzelődés lesz az, kedves öcsém. Talán a genny szívódott fel a fülében és az a nyomás, amit a daganat gyakorolt a dobhártyára, hozta létre a hallási érzeteket. Persze, ha letette fülét a párnára, akkor meleg keletkezett, a vér oda tódult, a zúgás fokozódott. De nincs annak semmi köze a zenei hallás fejlődéséhez. Isten vele, kedves öcsém!

Ettől fogva nem is hallottam többet az angyalkórusokat. De nem ez volt az, ami lehangolt. Az összhangzattan nehéz tudomány és főképp értéktelen, ha az ember nem tudja a zongorán legalább eleven hanggá átváltani, amit konstruál. Behoztattam a hegedűmet a betegágyba. Akkordpengetéssel próbáltam céljaim nyomába érni. Az eredmény sovány volt. Lassan letettem a küzdelemről. Ettől fogva nagyobb súlyt helyeztem az olvasásra. Könyveim garmadája nőttön-nőtt. Volt egy több mint ezeroldalas antológiám: „Koszorú, egybefűzte Győry Vilmos.” Ezt a vaskos kötetet betegségem hetei alatt a szó szoros értelmében cafatokká olvastam. Roncsai még sokáig kísértettek gyerekszobám könyvtárában, azután lassan elenyésztek, feloldódtak a Kozmoszban. Ma is fáj utána a szívem! Pedig éppen nekem van legkevesebb követelni valóm ezen a könyvön. Amit könyv embernek nyújthat, azt ez a könyv nekem megadta és megérdemelte a békés nyugodalmat. Heteken ke-

resztül éltem szinte feloldódva benne. Balassa, Zrínyi, Berzsenyi, Csokonai általa lettek számomra élő valósággá. Kisebb költőket is elég jól megismerhettem belőle, olyanokat, akiknek azóta még a nevét is elfelejtettem, csak egy-egy idézet merül néha fel bennem, anélkül, hogy tudnám, honnan, kiből idézem. Ki írta azt, hogy: „Egy asszony halt meg itt az éjjel...?” Csak szakemberek tudják. De én ma is könyv nélkül tudom a verset végig. Eötvös, Czuczor, Garay, Bajza, Vajda, Reviczky három-négy versét is tudtam akkoriban kívülről. Pedig sohasem tanultam őket, csak mindig újra és újra elembe kerültek a Kosszorúban. Sophokles Antigone-ját majdnem könyv nélkül tudtam. Ott feküdt mellettem a teljes Shakespeare folio díszkiadásban: a hatalmas kötetek nyomták mellemet, fáradt könyököm sajgott, de nem tudtam lemondani arról, hogy kedvenc drámáimat újra és újra el ne olvassam. Voltak kedvenc darabjaim és voltak ismét olyanok, amelyeknek még a szaga sem érdekelt. Fogalmam sincs, hogy miért. Egyetlen királydrámát sem olvastam el. Egyes vígjátékokban erotikus célzásokra bukkantam: megrökönyödve vettem őket tudomásul, újra és újra elővettem őket, mintha meg akartam volna győződni róla, hogy hát igazán lehetséges-e ilyesmi. A Perikies bordélyházi jelenetét titokban nyolcszor-tízszer is elolvastam. „Törd el szüzességének poharát és tedd hajlékonynyá!” — uszítja szolgáját a kerítő az érinthetetlen Marinára. „Törd el szüzességének poharát...” Micsoda kimondhatatlan szavak! Még a köznapi beszédben se lettem volna képes kiejteni a „szűz” szót:

szekszuális vonatkozása miatt is nehezen, de még nehezebben kultikus, majdnem ájtatos hangulata miatt. És ez a nagy klasszikus milyen szabadszájúan használja. Pedig úgy van fogalmazva mondata, mint-ha Isten tudja, milyen óvatos körülírás volna. Még érdekesebb és megmagyarázhatatlanabb volt, hogy ilyen célzásokat a tragédiákban is találtam. Hamletet olvastam legtöbbször. Azt hiszem, bárhol tudtam volna folytatni, ahol csak kívánták. Hamlettel azonosítottam magam. Nemcsak velejászottam, mint színész, hanem én magam voltam Hamlet, akit a színész megjátszott. A művek újra és újra való elolvasása nagyrészt azért is érdekelt, mert szerettem magam a darabokba beleképzelni. S még több. Nemcsak a darabokba, hanem a szerző helyzetébe is beleszingattam magam: én írtam mindezeket a halhatatlan remekműveket. Antigone az én művem, én olvasom fel ennyi és ennyi ember jelenlétében, én vagyok az, akit ünnepelnek. Valósággal istentiszteletet tartottam magamban ezek előtt a lopott bálványok előtt. Közben éreztem, hogy ez hiba. De nem bírtam ellenállni a bűnnek. Újra és újra elszavaltam azok számára, akik körülülték lelkem nézőterét, Sophoklesbe vetített énem csodálatos strófáit és antistrófáit. Ebben a színházban transzos ájulásban játszott a művész és transzos ájulásban hallgatott a közönség; páras, gőzölgő félhomály volt benne, szellemek fuvallatának szárnyán lebegtünk és szálldostunk, egymást súlytalanul körülringva és körülbolyongva. Máskor a közönség díványokon ült, székeken, mint-ha egy nagy zongoraművészt hallgatna egy zenei

szalonban, félhomályos lámpafénynél. Hallgatóimat nem láttam, csak egyes szempárok meredtek rám, mágikus elbűvöltségben. Mégis tudom, kik ültek ott. Mindenekelőtt ott ült Lucy, az unokahúgom, akibe szerelmes voltam. A szerelem gondolatához hozzátartozott, hogy a nőt valami kivételes teljesítménnyel el kell bűvölni. A nő csak hősbé vagy művészbe lehet szerelmes. Engem a kettő közül csak a művész szerepe érdekelt. Lucyn kívül ott volt egy csomó érdekes ember. Hegedűtanárom Bárdos, barátjával Kovács Sándorral, aki anyám és bátyám zongoratanára volt és nagy hatással volt fejlődésemre. Azután ott volt cserkésziszttem esetleg altiszi karával együtt. És ott volt régi osztályfőnököm, most igazgató egy másik iskolában, aki nagyon népszerű volt az osztályban: titokban mindig reméltük, hogy vissza fogják helyezni s esetleg, ha öreg igazgatónkat nyugdíjazzák, ő lesz nálunk igazgató. Ebben a névsorban mindenféle titkos összefüggések voltak. Tudtam például, hogy osztályfőnököm családja barátságban van Lucy szüleivel s fantáziámat mindig izgatta, hogyha összejönnek, beszélnek-e rólam és mit? Egyfelől nagynéném megdicsérhetné osztályfőnököm előtt s ez nagyon megerősíthetné helyzetemet az iskolában, másfelől azonban osztályfőnököm is mondhatna rólam valamit, például azt, hogy mennyire előbbre vagyok latinban az összes többieknél és ez viszont unokahúgom fülébe juthatna és elbűvölhetné őt érdekemben. Lucy négy évvel volt fiatalabb nálam, de anyáink már születése óta játszották vele és velem az eljegyzősdit s bár

nyilván a saját szórakoztatásukra játszották, mi magunkévá tettük a játékot. Dúlt közöttünk a titkos szerelem; de olyan titkos volt, hogy egymásnak sem árultuk el: mindkettőnk azt hitte, hogy szerelme egyoldalú és a másikat még majd valamiképen meg kell hódítania. Fogalmam nem volt róla, hogy egy nagy művészi teljesítményen kívül milyen más eszköz állhat még a férfi rendelkezésére egy nő meghódításához. Úgy képzeltem valahogy, hogy egy ilyen Sophokles-strófa révén, amit én írtam, tekintet nélkül arra, hogy Sophokles megírta már előttem, bővületbe ejthetem: Günther is így képzelte a dolgot Brünhildával. Azután, ha húszéves leszek, meg fogom kérni a kezét. A leánykérésről a legtrubaduribb elképzeléseim voltak. Azt hittem, le kell térdepelni és átnyújtani egy csokrot. Máskor úgy képzeltem, hogy a lány apja előtt kell letérdepelni. A nő megszerzésének útja ilyen rituális cselekmények egész során vezetett keresztül és ezek mint a jövő nagy gondjai és problémái nehezültek rám, mert képzeletem előtt szükségeseknek, de teljes mértékben kivihetetleneknek tűntek fel. Hogy fogok letérdepelni egy lány előtt? Meghálnék a szégyentől. S ezzel még alig vagyunk túl az első lépésen. Hogyan kezd az ember csókolózni? Azt soha nem tudtam volna elhitetni magammal, hogy a lányban spontán odaadás is lehet. Mit mond az ember először? Ez a probléma erősen emlékeztetett a szavalóművész problémájára, aki fenn áll a pódiumon és éppen az első szó nem akar eszébe jutni. Ha tudnám, hogyan kezdjem el, a többi már menne magától. Biztosan valami hízelgő

és csalfá beszéddel kell kezdeni, valami olyannal, ami látszólag másról szól, hogy a lány ne szegüljön mindjárt ellen. A probléma azután még sokkal súlyosabbá válik, ha a lány már az enyém, a feleségem lesz és az első éjszaka találkozása előtt állunk. Világos, hogy ebben a helyzetben a feleség ellenállása életre-halálra megy. Lotte is, amikor Imre hazakísérte esküvő után, a végletekig ellen kellett, hogy álljon, különösen egy ilyen szép lány. Minél nagyobb a szépség, annál erősebb tisztasági parancsot képvisel. Hosszú, fehér pongyolában képzeltem erre az alkalomra Löttet. Kísértő hálóingnek is érezhettem ezt és tartózkodást parancsoló szűzies peplosnak is, olyannak, aminőt Marina visel a Perikies bordélyházában. A rábeszélés milyen eszközeivel tudta őt Imre levenni a lábáról? Megint először csak mondania kellett valamit, belevonni valami megbeszélésfélébe, megismételni most már sokszorozott ellenállással szemben az egész hódítási és megbabonázási műveletet. Elszédíteni a nőt, levenni a lábáról a szó mindkét értelmében; igen, és meghajlítani a szó mindkét értelmében. Meghajlítani szívét, amelynek csak egy hangja lehet: a nem, a tagadás, a védekezés nem je, a női nem nem je; és meghajlítani más értelemben is: megtörni, erős, szorító birkózásban, macacs derekát... Megborzongtam. Úgy éreztem, hogy mikor rajtam lesz a sor, azon az estén egyetlen egy megbízható vezetőm lesz, aki segít a kezdet feltorlódó nehézségeit áttörni: a kegyetlen, rabszolgatartói Erőszak.

Igyekezzünk másra gondolni.

— Kisanyám, zongorázzál valamit.

Anyám odaült ágyam szélére.

— Kifáradtál?

— Ki, meglehetősen.

— Nem valók ezek a nagy Shakespeare-kötetek ágyban olvasásra.

— Nem azt olvastam. Az Antigonét.

— Ne olvass annyit. Kifárad a fejed és kifárad a karod. Miért nem játszol fűzősmunkát? A mozgás se fárasztja ki annyira a kezet, mint ezek a nagy könyvek.

Ez a fűzősmunka volt egyetlen gyerekes szórakozásom betegségem alatt. Vízszintes és függőleges papírcsíkokat kellett egymás alá fűzni s ebből változatos, kétszínű pepita minták álltak elő. ötéves koromban sokat játszottam fűzősmunkával. Betegségemben a tizenhároméves gyerek is ráfanyalodott a régi játékra, amellyel egy kis szemetelés árán az ágyban is el lehetett szórakozni. Én azonban nagyobb ambícióval fogtam a dologhoz, az alig 12 X 20 kockán megpróbáltam alakrajzot is kihozni s rövidesen volt egy táncoló medvém, egy nyulam s egy szamaram. Mind nagyobb mulatsága lett mindkettőnknek az új felfedezésből s az orvos különösen jól mulatott rajta, hírért elvitte családjához és többi pácienseihez. Ezek közé tartoztak Lucy ék is és így sikerem teljes volt: amit Sophokleستől hiába vártam, azt meghozta — legalább részben — a fűzősmunka.

— Mondd, kisanyám, lehet a fűzősmunkát dezinficiálni?

— Biztosan, hiszen könyvet is lehet. Majd csinál-

tatunk hozzá egy albumot s ha meggyógyultál, odaajándékozuk Sütőnek.

Hallgattam.

— Nem akarod odaadni?

— Nem.

Csodálkozás. Anyám éles szeme észrevette zavaromat. Közelebb ült, érezte, hogy a misztériumot érintette és most vagy ki fog belőlem buggyanni a titok, vagy valami visszavonulás, még komolyabb elzárkózás következik.

— Másnak szántad?

— Kinek?

— Lucynek?

Elképedtem erre az éleslátásra és el is pirultam fülig, ő nevetésre fakadt és megsimogatott.

— Szerelmes vagy belé?

— Nn ... nem tudom.

— De én tudom.

— Honnan tudnád? Te sem tudod!

— No látod, hogy te is tudod? Dehát a Lucy tudja-e?

összeszorítottam a fogam.

— Ha nekiadod a fűzősmunkát, — mondta csábítóan, — akkor tudni fogja.

Most felgyülemlett bennem a harag s egy pillanat alatt áttörve az összes gátlásokat, kitört belőlem a döntő kérdés.

— Mondd, kisanya. Ha az ember megkéri egy lány kezét, ugye nem kell letérdepelni?

Anyámban feltámadt a pedagógus. Idejében erőt vett magán, hogy fel ne nevéssen és rögtön tisztázza magában, hogy mire kell rávezetnie: arra, hogy minden a természetes viselkedésen múlik.

— Szó sincs „kell”-ről. Ilyen helyzetekben nem kell semmit csinálni, csak egyszerűen és őszintén kell beszélni. Szindarabokban szokás letérdepelni, meg operákban. Régi idők divatja volt ez, amikor a nőket istenítették. A modern kor már nem ismeri ezeket a társadalmi ceremóniákat. Ma a nőt is úgy kell felfogni, mint értelmes és a férfival egyenrangú embert.

— Ezt nevezik emancipációnak?

— Ezt.

Lehanyagoltam a párnára.

— Én nőgyűlölő leszek, — jelentettem ki.

— Hidd el, — felelte anyám, — nem érdemes gyűlölni a nőket. Még talán inkább sajnálatraméltók. Nem olyan könnyű a nő sorsa.

Sóhajtott..., azután felemelkedett az ágy széléről.

— Mit akarsz, hogy zongorázzam?

— A Szöktetést — mondtam szerelmesen.

— Még mindig nem unod?

Szegény elővette a Mozart-ouvertureöket négykézre, feltette a zongorára és összeolvasva balról és jobbról a négy kéz szólamait, játszotta, úgy, ahogy tudta, egyedül a Szöktetés nyitányát. Felkönyököltem és édes elbűvöltségben hallgattam. A fantáziák és vallomások izgalma elmúlt. Mintha friss vízzel mostak volna végig, jóleső tisztánlátás váltotta fel a

forró víziók imbolygását. Hatalmába ejtett valami kristályos, éteri szellem. Tüdőmet és halántékomat soha nem érzett könnyűség töltötte el. Most tisztán éreztem Mozart nagyságát. Nagy, a legnagyobb. Biztos sokkal nagyobb, mint Beethoven. Elmerengtem ezen a problémán: régi probléma volt számomra. A szalonban egymás mellett függtek Mozart és Beethoven arcképei, igazságos szimmetriában. De gyerekfejem valami döntést sürgetett, mint ahogy Petőfi és Arany, Leonardo és Raffael között is folyton kereste, ki mellé is álljon. Azaz, hogy a melléállás már régen megtörtént magamban, már inkább csak az érveket kerestem, hőseim nagyságának bizonyítékait. Egyszer anyámhoz fordultam a Mozart—Beethoven problémával, de kitért a válasz elől. Mind a kettő egyforma nagy, gyerekeség mindenáron választani akarni közöttük. Hiába zaklattam színválásért. Csak annyit vettem ki szavaiból, hogy Beethovennak van valamelyes kis előnyféléje, mert ő az „emberibb”. Kínzó féltékenység vett rajtam erőt, annál is inkább, mert nem tudtam mit felelni erre. Legfeljebb azt mondhattam volna, hogy Mozart „mennyieibb” vagy „istenibb” vagy „éteribb”. De a szavak nevetségesek voltak. Mégis tisztán állt előttem, hogy Beethovenban, és éppen ebben az „emberibb” mivoltában, van valami, amit kerülnöm kell, ami veszedelmes számomra, őt is nagyon szerettem hallgatni, de egészségtelen izgalomba hozott és lankadt, csalódott utóhatást hagyott bennem hátra. Úgy éreztem, hogy túlságosan oda kell magamat adnom neki és ebben a túlságosságban van valami hazug.

Olyasféle oka lehetett ennek, hogy a művész nagyságával és erejével hatott rám és én öntudatlan irigységből beleestem abba a hibába, hogy „vele-éltem” ezt a nagyságot és erőt. Én voltam ő. És hogy olyan lehessenek mint ő, izommegfeszítésekkel kísértem zenéjét, hallgatás közben titánná varázsolódtam, össze kellett roppanom, mikor a varázs elmúlt. Mozart nem ejtett ilyen hazugságba. Nem nagyságával közeledett hozzám, hanem szépségével. Nem dinamikájával, hanem játékával. Mint társ a társhoz, egyenrangúan. Feloldotta kisebbségi érzéseimet, természetessé, egyszerűvé tett. Hálás voltam Mozartnak, úgy éreztem, visszaadja egészségemet. Most is így hatott rám: idegeim kisimultak; arcom komoly volt, de belül mosolygás töltött el. Elábrándoztam operámon, megjelent előttem Szelim basa díszes brokátkaftánban, kardosán, fején kócsagtollas turbánnal, amint jobbán bevezeti imádott hölgyét. Letérdepel előtte és a hölgy imádója kezét fogva lassú tánclépésben körülsétálja a térdeplő hőst. Még nem láttam az operát, de lelkem türelmetlenségében már kiszínezte jeleneteit, maga elé rajzolta mindenféle emlékképek segítségével a szereplők kosztümjeit, gesztusait, jellemző pózait, összehasonlítottam magamban ezeket a kellékeket a mai világ viseletével és viselkedésével. Ha akkor éltem volna, könnyű lett volna a helyzetem: az ember letérdel és szerelmet vall. Teljesen megfélemeztem róla, hogy Szelim basa milyen kevésre jutott lovagias magatartásával. De az én Szelim basám tulajdonképen már előre lemondott imádottjáról, nemcsak akkor,

amikor lemondott arról, hogy erőszakot alkalmazzon vele szemben. Hiszen a nő ki volt neki szolgálta, mint Marina a Perikles kerítőjének. Mind a két nőt megvették, pénzért vették meg, tengeri rablóktól ... A tengeri rablók spanyolok voltak, gondoltam. Vörös sapkában képzeltem el őket és széles bugyogóban. Káromkodtak, hangosan, folyamatosan és spanyolul. Eszembe jutott, hogy egyszer, nagyon régen, talán nyolc-tíz éves koromban nekiültem, hogy regényt írjak spanyol tengeri rablókról. Valami Verne-bői merítettem az impulzust. Semmi ötletem nem volt a regényhez, csak annyi, hogy káromkodnak és piros-sárga zászlójuk lesz. Anyámhoz fordultam, hogy mondjon nekem spanyol neveket. Magukból a nevekből már megszületik a regény. Először meglevenednek a nevek, azután a nevekből lett alakok alakítanak ki valami cselekményt, olyat, ami megfelel a nevek szellemének. Most, sarlach-ágyamból visszapillantva lemosolyogtam ezt az ifjúkori vállalkozást. Tengeri rablók ... Istenem, milyen gyerekség ... A nők előtti letérdeplés gondolatáról nem tudtam, nem éreztem, milyen gyerekes, a szerelmi élet ismeretlen terület volt előttem. De a tengeren, a háromezer kilométerre kezdődő Óceánokon ugyanakkor kiismertem magam, éppolyan jól tudtam, mint akármelyik felnőtt, milyen nemzetközi tengerészeti egyezmények gondoskodnak a hajózás biztonságáról. Nevetségesnek nyilvánítottam magamban a kalózok dolgát. Nincsenek tengeri rablók. Nem lehet nőket rabolni, eladni, vásárolni. Ez persze megnyugtató is volt, de a mosolygás, a tizenháromeves gyerek

mosolygása a tízéves gyerek romantikus elképzelésin, megfagyott ajkamon. Nem önmagán mosolyog-e a mosolygó? Titokban ő is rokonszenvezett a kalózokkal, s most elébe tárul a megmásíthatatlan érvényű következtetés: ő maga sem fog soha életében nőt vásárolni a tengeri rablóktól. A titkos cinrossági, orgazdasági terv naiv volt, lehetetlen volt. Perikies, a Szöktetés most egyszeriben elvesztette számomra csábjainak egy részét: fölémborult a sejtelem, hogy a recept, amelyet tőlük a szerelemprobléma megoldására kaptam, már érvényét veszítette. Nem lehet a szerelmet ilyen egyszerűen, pusztán pénzzel elintézni. Nekem, magamnak kell valamit tennem testem és lelkem személyes latbavetésével! De mit? Nincs, nincs semmi más módszer, csak az elpuhult, szentimentális letérdeplés. Újra ott voltam eredeti problémám előtt, a nőknél, akik emancipáltak, értelmes és a férfiakkal egyenrangú lények. Fekete téli kosztümben járnak, keskeny prémszegélylyel. A Falk Miksa uccában láttam egyszer, csak pár nappal megbetegedésem előtt egy ilyen vadonatúj divatú kosztümöt, benne egy ilyen lényel, amely értelmes és a férfiakkal egyenrangú. Nő és kosztüm, úgy ahogy voltak, együtt, most csodálatosan összeillőnek tűntek fel szememben. Nem tudtam már, a nőre tapad-e szemem új, ismeretlen izgalommal, kosztümje kedvéért, vagy pedig a kosztümre a benne lévő nő miatt. A nő elment a Lipót-körút felé, elveszett emlékezetem külső perifériájában. Tátott szájjal bámultam utána, mintha betegszobám falára volna vetítve távolodó és elmosódó képe...

Betegségem negyedik hetében voltam, mikor a vesegyulladás, vagy mondjuk csak veseirritáció, mégis beütött. Sem a betegség, sem pedig a velejáró vizsgálatok nem voltak fájdalmasak. Egyszer valami vizsgálat végett meg kellett innom egy egész liter vizet egy bizonyos idő, talán két óra alatt. Ez volt az egyetlen testi megpróbáltatás. Nagy hetykén fogtam neki, de a második pohár második felénél már elegendő volt. Ettől fogva minden korty ki akarta köpni önmagát, mielőtt lement volna. Végül is egy rész vizet tejjel helyettesítettünk és némi kis egyéb tsvindlikkel elintéztük a dolgot. A tej volt fő táplálékom. Akkoriban már tejkúrával kezelték a sarlachot. Ma már tudják, hogy a túl sok folyadék megterheli a vesét. A háború negyedik évében voltunk akkor és mi már időtlen idők óta nem láttunk tejet, pedig a négy gyerek közül a legidősebb sem volt még tizenkét éves, mikor a háború kitört. Betegségemre kaptam valami kis hatósági kiutalást, de nem mindig váltották be és az orvos nem egyszer kénytelen volt saját gyerekeinek adagjából küldeni. A tejet különben is utáltam, most rá kellett fanyalodnom. Csak a vége felé jutott eszembe megkérdezni, szabad-e aludttej formájában meginnom. Persze, hogy szabad. Az aludttejet pedig imádtam. Milyen szamar az ember, lia előbb kérdezem meg, hetek kínlódását takarítom meg magamnak.

Húst egész idő alatt nem kaptam. Azt hallom, azóta már a húsról is másképp gondolkoznak, lehetőleg felveszik az étrendbe vérképző sói kedvéért. Nekem örült nosztalgiám volt hús után. Egyszer elol-

vastam egy Verne-regényt. Bizonyos leereszkedéssel nyúltam vissza gyerekkorom olvasmányához, a nívótlanságnak ugyanazzal a tudatos érzésével, mint amivel máma egy bűnügyi ponyvához nyúlok. Hőseim, akiket a „Rejtelmes sziget”-re vetett ki egy elsodort léggömb, hosszú kalandok után végre fognak egy vadlibát és megsütik. A rég nem élvezett pecsenye illata izgatja szaglóérzéküket. Kénytelen voltam én is letenni a könyvet. Orrom összefacsarodott a forró zsír szagára. Mint a vízszugáron táncoló tojás a céllövöldében, ingerkedett szemem előtt a liba fényre pirított domború combja.

A fekvésnél, izoláltságnál, kezeléseknél és diétánál nehezebb volt azonban elviselni a várást és a napok kilátástalan számolását. Különösen, miután biztos lett, hogy a vese miatt a zárlat feloldása után sincs felkelés. Mégis, ha visszagondolok ezekre az időkre, az uralkodó emlék valami édes, sőt édeskés hangulatot sodor magával. Ez a hangulat egy különös csekélységgel kapcsolatos, egy jelentéktelen játékkal, amit akkor találtam ki. Egyszer, amikor anyám az ágy szélén ült (itt töltötte szegény a nap több óráját hat héten át), kibuggyant belőlem egy szó, csak úgy játékból, anélkül, hogy akartam volna vele valamit mondani. „Emlékszel?” — kérdeztem, de fogalmam sem volt, mire kellene emlékeznie, és hogy ne is lehessen megkérdezni, mindjárt játékos formát adtam a kérdésnek. A szót tagolva, énekelve megnyújtottam. És a ksz-ön megálltam, keresztülbuktattam a levegőt rajta, mintha a szó egy fejesugrás akusztikai grafikonja akart volna lenni, ő

rögtön felfogta a játékot, csak annyit mondott rá, hogy „emlékszem”, ugyanazzal a nyújtással és melódiával. Elneveltük magunkat, a játék sikerült. Nem emlékeztünk semmire, de úgy csináltuk, mintha emlékeznénk, mintha ősidőkben valami közös fogadalmat tettünk, vérszerződést kötöttünk volna, amelyre most íme ünnepélyes hivatkozás történik. S bizonyára kötöttünk is ilyen fogadalmat, preexisztenciális időkben: transzcendentálisán gondolkodók vegyék ezt úgy, mintha egy más, ezelőtti életünkre céloznék. Immanensen gondolkodók pedig, ha kedvük van, úgy, mintha az uterikus élet vérkapcsolatainak tudat alatt tovább élő emlékei merültek volna fel bennem. Mi örültünk, hogy a fogadalom még érvényes, hogy még mindketten emlékszünk. A játékot sokszor megismételtük. Hol én kezdtem el és ő mondta, hogy „emlékszem”, hol ő kezdte el és én feleltem. Ha a hanghordozás játéka különösen jól sikerült, nagyokat nevtünk és titokban megilletődve megöleltük egymást. Ha őszintén jellemezni akarom a sarlachot, a beöntések, a fülszúrás, a tejkúra mind másodlagos, múló emlékek: a döntő mozzanat ez, ez adja meg az egész emlék tónusát.

Negyvenkettőtől számolva elértük végre a dezinficiálás napját. Bevittek a fürdőszobába, szublimátos vízben megfürdettek, steril lepedőbe csavartak és így vittek át a hetek óta használatlan, most frissre takarított gyerekszobába. Ugyanoda, ahonnan negyvenkét nappal ezelőtt, szívemben a felhasználatlan operajegy fájdalmával, a lakás másik végébe, a hálószobába vittek át. Miközben hoztak visszafelé, érez-

tem, milyen gyenge vagyok. Nem is tudtam volna, de nem is vágytam felkelni. Az új ágy megint jól esett. Keményebb volt mint az eddigi, mégis, más-képen nyomott, új, kitaposatlan helyeket kereshet-tem benne. A régi szobákat, amelyekben el voltam zárva, formalinnal töltötték meg. Az ágyneműt, a ruhaneműt, a könyveket s velük ezer apróságot, be-vitték a városi fertőtlenítőbe. Napokig mosták a fa-lakat, padlót, bútorokat szublimáttal és Isten tudja, mivel. Amit lehetett, kifőztek, amit nem lehetett, azt elégették. Fűzősmunkáimat megkaptam, lemásoltam őket pontosan, a dezinficiált példányt felajánlottam az orvosnak, a másik példányt Lucynek küldtem. A felnőttek már bejöhettek hozzám, testvéreim azon-ban még két hétig csak az ajtóból integethettek.

A gyógyulás azonban még nem volt egészen gyors. Hetenként kétszer volt laboratóriumi vizsgálat és az orvos csak akkor engedett volna felkelni, ha három egymásutáni vizsgálat lett volna tökéletesen negatív. Már másodszor voltam azon a ponton, hogy csak a harmadik vizsgálat eredménye volt még hátra: egy-szer már visszaestem. De az orvos megint gyanús óvatossággal csúszott be az ajtón. Szegény, mintha bűnös lett volna a dologban, nem is tudta, hogyan közölje az eredményt. Végül is legjobb lesz, gon-dolta, ha rámkiabál. „Nagyságos úr, már megint ci-linderei vannak ...” Elkeseredve fordultam a fal-nak, dobálni kezdtem magam az ágyon. Most leg-alább tényleg volt oka rámkiabálni. Nyugodt fekvés segíthet csak rajtad. Számtalanszor megmutattam, hogyan kell feküdnöd. Háton. A térded felhúzhatod,

felülhetsz, előregörnyedhetsz. Odalt fordulhatsz, jobbra is, balra is. Csak egyre vigyázz: hason ne feküdjél, mert akkor a derék visszagörbül. Ha már nem bírod ki háton és mindenáron hasra akarsz feküdni, akkor feküdjél az ágy szélén és egyik karodat lógasd le. „Úgy, hogy a derék ne homoruljon hátra. Megfogadtam tanácsait, felfegyvereztem magam türelemmel. Egész este olvastam. Tejbegríz volt vacsorára, valami főzelék és két keménytojás sárgája. Vacsora után anyám odaült az ágy szélére, biztosan azt hitte, el vagyok keseredve. Eljátszottunk egy „Emlékszel?” játékot és nevtünk. Megkérdezte: akarom-e, hogy elzongorázza a Szöktetés nyitányát.

— Köszönöm, nem kérem.

Eloltotta a lámpát és én rögtön hasrafeküdtem. Jobb karomat lelógattam az ágy mellett, ahogyan az orvos mutatta, hogy a derék ne görbüljön hátra. De lehetetlen póz volt, két percnél tovább nem lehetett kibírni. Behúztam a karom, magam alá dugtam ujjaimat. Most úgy feküdtem, éppen abban a helyzetben, amit az orvos veszedelmesnek mondott: tudatosan nem törődve azzal, hogy ártok magamnak, dacból és renyheségből bennmaradva a legfőbb tilalmak pózában. Arcom betemettem a párnába és csendes, jóleső kéjjel átengedtem magam a bűnözésnek. Most hirtelen megjelent előttem Szelim basa, kézenvezetve az olasz rabnőt és letérdelt előtte a szokott módon. De mielőtt térde földet ért volna, meggondolta magát és mozdulata furcsa, könnyed lebegéssé vált. Jobb karját átfűzte a nő

derekán, mintha lassú, légies keringőt akart volna táncolni vele. Talán megérezte, hogy a nőben most nincs semmi hajlandóság térdeplő lovagját kézenfogva körülsétálni, ezért elhatározta, hogy elvezeti onnan. Derekára fűzött jobbjaival könnyed irányítást adott neki, aki még könnyebb és légiesebb volt önála és minden érintésnek engedett. Aljas és kétszínű játék kezdődött. A basa játszotta a gáláns imádót, aki figyelmesen és udvariasan sétára vezeti hölgyét; de egyik szemével mindig csak a dívány felé sandított. Keleti szőnyegekkel, párnákkal borított, puha és hívogató dívány volt, ott húzódott meg a színpad mélyén. A basa titkos terve az volt, hogy sétaközben egész ártatlanul, véletlenül arra fogja irányítani lépéseiket és akkor új fejlemények lehetőségei fognak megnyílni, amelyek egyelőre még beláthatatlanok. A nő hajladozó derékkal, engedékenyen követte. De ő is kétszínű volt. ő is látta a kerevetet. De amíg a basa így vezet, kellemesen és udvariasan — gondolta, — addig bizonyára nem is tudja, hogy a kerevet ott van. Engedelmesen megyek vele és lassan, gyengéd terrorsal majd úgy elkormányzom mellette, hogy ne is vegye észre. Most közeledik a lebegő pár összehajolva. De a basa arcán semmi gyengédség, semmi szerelem: merev, gonosz, ravasz kifejezés ül rajta. Most odaérnek a kritikus zónához, játékos, táncos viaskodás kezdődik köztük, anélkül, hogy ölelésük és lebegésük lágyága bármit is veszítene. Egyik se vallja be, hogy mire gondol: mosolyogva invitálják egymást, a nő balra, továbbsétálásra, a férfi jobbra, befordu-

lásra a színpad mélye felé. Ez így megy egy percre, ekkor a basa fellépése erősebbé válik.

Arcomat felemelem a párnáról. Égek és lélegzennem kell. Folytassam ezt a veszedelmes színjátékot? Eszembe jut, hogy a Vígszínház egy darabjában valaki a nyílt színen leteper egy nőt a díványra. Arcybasew volt a darab szerzője és én egy újságkritikából ismertem. A kritikus gúnyosan kommentálta az orosz szerző művészi szándékait. Magamévá tettem nézeteit, de nézeteivel együtt azt is, amit nézett; amit látott, amit én még sose láttam és sose éltem át: az erőszak mámorát. Shakespearenél, a Periklesben, csak beszélnek erről: „Törd el szüzsége poharát...” De itt a színpadra viszik, megjátsszák.

Mámoros víziómat itt felfüggesztettem. Tudatos és érett ökonómiával áldoztam rá két másodpercre, hogy a jelenetnek minél grandiózusabb kibontakozást biztosítsak. Mint egy színigazgató vagy rendező, akinek pompás kézirat van a kezében s keresi hozzá, nem takarékoskodva a gázsival, a megfelelő színészeket, a legkiválóbb sztárokat, úgy tettem én is két pillanatra megfontolás tárgyává, kik volnának legalkalmasabbak vízióm továbbfejlesztésére. A basáék? Marina és a kerítő szolgálja? Mozart? Shakespeare? Arcybasew?

A döntés azonnal megtörtént. A basa eltűnt szüzsiesen és légiesen lebegő rabszolgánójával együtt. Két egész más szereplő jelent meg helyettük. Imre és Lotte léptek a színpadra. Most jönnek az esküvőről. Belépnek. Imre kedvesen vezeti feleségét, mu-

tatja neki új lakásukat a szép kerevettel. Most előről kezdődik ugyanaz a játék, mint az imént a basáékkal. Itt a pillanat, elválík: „hogyan kell elkezdeni” azt, amit egy fiatal pár tesz esküvő után, ha hazaér. Most kezdődnek a szokott rábeszélések, ceremóniák, a nőt újra „le kell venni a lábáról”. Leülnek a díványra. Kedvesen, ragyogóan beszélgetnek. Imre most átfogja, mint imént a basa, a fiatalasszony derekát: hízelgően, udvarlósan, hogy semmi rossz szándék gyanúját ne keltse. Keze selymes, könnyed ruhát tapint, Lotte hosszú, fehér, szűzi peploszát, amely átlátszó és foszlós, mint a fátyol. Egyetlen rántással letéphetné az egészet. Ebben a pillanatban elveszítem a türelmemet. Én magam változom át Imrévé. Én ülök ott a díványon, én ölelem át Lotte hajlékony derekát. Megszorítom. Szájamat rá akarom tapasztani szájára. Eltaszít. Az erőszak szelleme belémszáll: a forráság előnti agyvelőmet, áttérjed egész testemre, egyetlen brutális mozdulattal áttöröm derekát és leteperem a díványra. Arcybasew.

Eszméletem elborul, mindent elfelejtek. Fent szálldosok valahol az égben, felhők között, körülvéve láthatatlan kórusok zenéjétől: itt minden szent, kristályos és többszólamú. A lélek verdeső szárnyakkal keresi helyét új szférájában, túl van minden térbeliségen, időbeliségen és minden kapcsolaton. Nincs is sehol és nem is csinál semmit; nem törődik testemmel, amely mint egy sebzett vad, vérében fetreng lent a földön és várja, hogy átadja magát a halálnak. Ez a halálézés

akkor sem múlt el, mikor öntudatom visszatért. Szívem kalapált, örült erősen és oly sebességgel, mint még soha. Ez a végső szívverés, az utolsó finis. Először történt meg velem a csoda és nem tudtam, csak sejtettem, mi történik velem. Azt hittem, el vagyok borítva vérrel és két súlyos félelem kelt fel bennem. Az egyik, hogy reggelre meghalok. A másik, súlyosabb, hogy reggelre életben maradok, de meg fognak látszani a lepedőn a vérfoltok. A félelemtől még sokáig akkor sem bírtam elaludni, mikor a szívverés már elmúlt. Csak reggel felé estem kiábrándult, fantáziátlan, prózai álomba.

Epilógus.

Reggelre ébredve az első, amit megláttam, egy bogár volt: az ingem szegélyén mászott nagy igyekezve. Valami unokatestvére lehetett a százlábúnak vagy fülbemászónak. Lefricskáztam magamról a bogarat, messze elrepült, Isten tudja hova; többet nem látta senki. Anyám nagyon leszidott érte. Hátha poloska volt, meg kellett volna fogni és elpusztítani. Most még majd el talál szaporodni. Ez az epizód mindenesetre átsegített azon, amitől féltem. Az egész délelőtt elmúlt, anyám nem szólt semmit, pedig bizonyára mindent tudott. Mikor az orvos jött, elébement és néhány szót beszélt velem. De az orvos se mondott semmit. Megnézett, mint mindig és mégegyszer komolyan figyelmeztetett, hogy ne feküdjek a hasamon.

Néhány nap múlva felkelhettem tíz percre. Ketten a hónom alá nyúltak és elkísértek egy székig, ott ültem egy kicsit, azután újra visszakísértek. Minden nap pár perccel tovább maradhattam fönn, több visszaesés nem volt. Újév napján mehettem ki először az uccára: két bottal és két kísérővel elbortorkáltam a Margit-hídig és vissza. Október 10-től január 1-ig, összesen nyolcvanegy napig tartott a rabság.

Az én rabságom. Szegény anyámé sokkal tovább tartott. Fertőtlenítés ide, fertőtlenítés oda, három héttel azután, hogy hazaköltöztek a gyerekek, Géza megkapta a sarlachot s most engem vittek testvéreimmal a nagymamához. Anyámat megint bezárták hat hétre. A dolog annál furcsább volt, mert Gézának volt már egyszer sarlachja, még pedig igen súlyos: babona, hogy nem lehet kétszer sarlachot kapni. De a mostani sarlach még sokkal súlyosabb volt, heteken át volt Géza állandó életveszélyben. Dr. Sütő szomorúan nézett rám. Bizony a te eseted tréfa volt, nagyságos úr! Nem adtam magamnak számat, hogy mit jelent az, ha Sütő ilyen szomorúan néz. Az életveszély gondolata fel sem merült bennem, csodálatos módon tudott agyam a halál gondolatának mindig ellenállni, hogy az közel se férközhessen érzésvilágomhoz. Pedig Sütő nagyságos úrnak szólított s ha Sütő tréfál, akkor volna valami komoly közölnivalója, csak éppen jobbnak látja egyelőre inkább tréfálni. De Sütő és a csodák együttes erővel legyűrték Géza sarlachját. Volt megint nagy dezinficiálás. Egy hónapig nem is volt az-

után nyoma se sarlachnak a családban. A hónap végén Bandi kapta meg a fertőzést. Anyám kétségbeesetten szoritotta ökölbe a kezeit. „Mivel érdekelttem ezt meg.” „Nem megérdemlés dolga ez, aszszonyom” — mondta Sütő. „Örüljön inkább, hogy az eset könnyűnek látszik. Nyári sarlach lesz. A gyereket kórházba visszük: három ilyen eset túlsok azért egy anyának.” „Nem engedem” — mondta anyám. „Akkor legyen türelmes.” Én közben szomorú önváddal gondoltam a bogárra, amelyet elfricskáztam. Hátha mégis poloska volt. Az volt a teóriám, hogy a poloska megcsípi a beteg gyereket, teleszívja magát fertőzött vérrrel és három hét múlva, mikor mindenki azt hiszi, hogy a lakás steril, továbbadja a baktériumot az egészséges testvérenek. Nincs az a fertőtlenítés, amely a poloska belsejébe hatolna. Szólni kellene az orvosnak, hogy figyelembe veszik-e ezt, amikor dezinficiálnak. Már előbb kellett volna szólni, mikor Géza megkapta: Bandi betegségét megtakaríthattuk volna. Felelősnek éreztem magam, de nem szóltam most sem. Szerény emberek sokszor hagyják a dolgokat menni a maguk útján, még ha a legnagyobb veszélyek felé mennek is: nem érdemes szólni, vagy nem illik szólni, gondolják szerényen.

Se ebben, se a következő négy esztendőben nem sikerült eljutnom az Operába a Szöktetés a Szerályból előadására. A véletlenek csodálatos sorozata zárt el előle, idővel fel is hagytam a kísérletezéssel. A Varázsfuvolat láttam közben egyszer. Egész más a szöveg, egész más a szövegíró. De érdekes, ebben

is van egy keleti fejedelem, aki fogságban tart egy leányt. Ez a fogság is kellemes fogság, az atyaiságé és a jóságé. Egy érzelmes ifjú jön, hogy kiszabadítsa. A rabtartó fejedelem itt is hatalmasabb, mint az ifjú, de átadja neki a leányt, mikor látja, hogy érdemes reá. Most megéreztem, hogy Szelim basa nem közönséges élőlény, több annál: jelkép. Nem atyai szerelmese a lánynak, akit őriz, hanem valószínű atyja. És jelkép még egy magasabb értelemben is. Isteni megbízott ő, vagy maga az Isten kifejezője talán. Az Atyáé, akitől nem tudjuk elvenni amit megkívántunk, de aki nekünk adja, amire nagyon vágyunk, akitől a szerelmet és a szerelmes nőt is kapjuk.

Összehasonlítottam Mozart elképzelését saját fantáziáimmal. Úgy éreztem, van abban valami igazság, hogy sohase sikerült elcsípnem a Szöktetést. Hiába azonosítottam magam Szelim basával, ő nem akart tudni rólam. Persze én fogadkoztam, amikor először hallottam nagy tetteről, hogy adott esetben én is így cselekednék. De nem így cselekedtem. Méltán haragudott meg rám Mozart. Az egész Szöktetés hátatfordított nekem, mint egy sértődött istennő, aki nem áll szóba erőszakos szerelmesekkel.

Csak öt év múlva, egyetemi hallgató koromban hallottam először, egy müncheni utazáson, kedvenc operámat.

I.
Gyerekszoba
7. oldal

II.
Szelim basa letérdel
59. oldal